

AJALOO LINE AJAKIRI

N° 3 **1937**
KUUETEISTKÜMNES AASTAKÄIK

T O I M E T U S

O. LIIV
PEATOIMETAJA

E. BLUMFELDT / H. KRÜUS / M. SCHMIEDENELM
H. SEPP / P. TARVEL / J. VASAR

H. FISCHER
TOIMETUSE SEKRETÄR

Nigolas Loone elu ja töö. O. Liiv	Lk. 97
Liivimaa maamarssal vürst P. Lieven Peterburis a. 1863—1865. Hans Kruus	103
Eestlaste osa Pärnu linna elanikkonnas Vene valitsuse algaastail 1710—1720. Max Aschkewitz	118
Akadeemiline Ajaloo-Selts 1936./37. tegevusaastal. Marta Sorgsepp Arvustused (Juris Vigrabs, Die Rosensche Deklaration vom Jahre 1739 — A. Perandi; A. V. Bellegarde, Minu mälestusi Eestimaa kubernerina — V. Juhandi; E. Blumfeldt, O. Liiv, H. Moora, H. Sepp, E. Tender, J. Vasar, Eesti majandusajalugu I — A. Soom; Jüri Uluots, Die Verträge der Esten mit Fremden im XIII. Jahrhundert — H. Sepp; Leonid Arbusow, Das Bauernrecht des sog. Budberg-Schraderschen Landrechtsentwurfs von 1740 in ursprünglicher Gestalt — A. Perandi)	124
Varia	131
	138

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi väljaanne

„AJALOOLINE AJAKIRI“

seab enda ülesandeks tõlgendada meil ajaloolisi harrastusi, äratada huvi ajaloo, eeskätt meie rahva ajaloo vastu võimalikult laiemais ringkonnis väljaspool uurijate ja ajaloo õppijate kitsaid rühmi. Parimate kodu- ja välismaa uurijate vastavate artiklite, ülevaadete ja arvustiste kaudu jälgib „Ajalooline Ajakiri“ pidevalt nii kodumaa kui ka üldise ajaloo uurimise edusamme meil ja mujal. Jätkates oma 16. aastakäiku, toob „Ajalooline Ajakiri“ 1937. a., silmas pidades eelmainitud põhimõtteid, rea uudseid uurimusi nii üldise kui ka Eesti ja Põhjamaade ajaloo alalt.

„Ajalooline Ajakiri“ ilmub 4 numbrit aastas. **Tellimishind: 2 kr. 40 s.** aastas. Üksiknumber 70 senti. Kuulutuste lehekülg — 10 krooni, 1/2 lehekülge — 5 krooni jne.

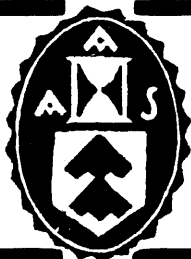
Toimetus: peatoimetaja — dr. O. Liiv, toimetuse liikmed — mag. E. Blumfeldt, prof. H. Kruus, mag. M. Schmiedehelm, dr. H. Sepp, prof. P. Tarvel, dr. J. Vasar; toimetuse sekretär — mag. H. Fischer.

Toimetuse aadress: Riigi Keskarhiiv, Tartu.

Talitus asub: Tartu, K/Ü. „Loodus“, Ülikooli tän. 18; sealsamas on saadaval ka „Ajaloolise Ajakirja“ eelmised aastakäigud. Tellimisi võtavad vastu kõik E. V. postiasutised.

AJALOOLINE AJAKIRI

1937

N° 3

III VEERAND

TARTU

Nigolas Loone elu ja töö.

9. V 1937 suri Taagepera sanatooriumis raskekujulisse tuberkuloosi eesti noorema põlve andekamaid ajaloolasi, Riigi Keskarhiivi osakonnajuhataja mag. phil. Nigolas Loone. Nigolas Karli p. Loone (enne nime eestistamist Treumuth) sündis Valgas 15. XI (ukj.) 1907. Alghariduse sai Valga Rahvahariduse Seltsi algkoolis, pr. Veisteri eraalgkoolis ja eratundidel, astus I semestril 1919 Valga pöeglaste gümnaasiumi, mille lõpetas 1925. a. kevadel. Sama aasta sügisel tuli L. üliõpilaseks Tartu ülikooli filosoofiateaduskonda, kusjuures ta peaaaineks valis Eesti ja Põhjamaade ajaloo ning üldajaloo ülemastme ulatuses, kõrvalainetekes Eesti ja üldise kirjandusajaloo ülemastmes ning Eesti ja võrdleva rahvaluule alamastme ulatuses. L. tähtsamaks ülikooliõpetajaks sai prof. A. R. Cederberg, kelle seminarides noor üliõpilane peagi oma ajaloolasevõimeid tõendada võis ja kes kõigiti püüdis soodustada L. arenemist, märgates temas tõsist annet ja kiindumust ajaloo uurimise vastu. Oma suurtele kirjanduslikele huvidele ja tungidele leidis L. rahuldust prof. G. Suitsu loenguil ja seminarides. Juba ülikoolitöös eraldus Loone eriti selle kaudu, et ta haruldase töövõime ja süvenemisega, järjekindluse ja täpsusega järgis laiadele huvialadele. Ta ei piirdunud ainult õppekavas nõutud tööga, vaid alustas juba sel ajal põhjalikku uurimistööd, millel ta sammus iseseisvalt edasi. Seminaritööst kasvas välja uurimus Patkuli küsimusest Riia konvendil 1700. a., mis ilmus trükist. Aegsasti alustas L. ka pikemat uurimust „Tartu jesuiitide kollegium a. 1583—1600“, mida ta kavatses esitada magistritööna, kuid mis võttis palju ulatuslikuma kuju ja oli määratud L. poolt lõpuks doktoritööks. Selle uurimuse jaoks hankis L. arhiivimaterjale kirja teel Lwowist, Linköpingist, Saksamaalt ja Lätist. Sama töö üles-

andel asus ta agarasti tööle ka Tartu Linnaarhiivis ja Riigi Keskarhiivis, tehes niiviisi varakult tutvust asutisega, kus pidi hiljemini arenema ta elukäik. Ka võttis L. agaralt osa Akadeemilise Ajaloo-Seltsi ja teiste teaduslike seelside tegevusest, olles 1928. a. suvel Eesti Biograafilise Leksikoni toimetuse sekretäriks ja sama aasta kevadest saadik kuni enda surmani Eesti Kirjanduse Seltsi Ajaloo-toimkonna juhatuse liige kirjatoometajana.

Samuti juba varakult üliõpilaspõlves satub L. alale, millel ta on alaliseks jäädvustanud oma nime. Koos nende ridade kirjutajaga saab ta ülesande koostada „Comité international des sciences historiques“ poolt väljaantava „International Bibliography of historical sciences“ esimesele aastaraamatule 1926. a. kohta ülevaate Eesti ajalookirjanduse toodangust. Seda tööd jätkas ta keetvalt juba üksinda ka aastate 1927—1935 kohta. 1927. a. detsembrist alates sai L. koos E. Blumfeldt'iga 1877.—1917. a. Eesti ajaloo bibliograafia koostajaks. See oli suur ja tähtis ülesanne. Tuli jätkata C. Winkelmann'i poolt suurejooneliselt alustatud teost „Bibliotheca Livoniae historica't“ (Berlin 1878), mis oleks sisaldanud vastused kõikidele uurimisteedadele ajaloo alal. Eeltöid oli tehtud mitme isiku poolt juba mitme aasta jooksul, kuid isikute vahetamisel paiskus osalt kogutud kartoteek segi, selle usaldatavust ja täielikkust ei võidud üldse garanteerida. Tuli õieti alustada uuesti, kontrollida sedelid, luua süsteem, tutvuda välismaiste vastavate bibliograafiatega sealt andmete hankimiseks ja teose dispositiooni koostamiseks. See töö nõudis tegijailt äärmiselt palju jõupingutusi esialgu ülikoolitöö, hiljemini sellega seltsinud ametitegevuse kõrval. Tuli ikka ja jälle õõsiti töötada ja siit saadud ülekurnatusele — võib küll vist õigusega väita — ei pidanud lõpuks L. organism vastu. Haigustumisele vastuvõtlikuks muutununa hävis ta põletava taudi käes. Aastaid kestnud eeltööde järel suudeti koostada teose käsikiri ja aastal 1933 ilmus „Bibliotheca historiae Estonica“ I vihk trükist. See oli Eesti teaduse ja nende meeste võit, kes seda tööd tegid. Esimesele vihule järgnesid teine ja kolmas a. 1935—1937, kusjuures korrektuuride lugemisel tuli uueks abistajaks mag. L. Loone-Rebane, eriti L. haigustumise ajal. Olulisem osa tööst sai valmis ja ilmus veel L. eluajal, kahtlemata ta teenitud rõõmuks.

Oma teadmisi, mida L. omandas suure bibliograafia koostamisel, kasutas ta koos E. Blumfeldtiga ka Õpetatud Eesti Seltsi poolt väljaantavate bibliograafiliste aastaülevaadete koostamiseks. Historiograafilistest kirjutistest tuleks mainida tema ülevaadet Poola ajastu kohta Lõuna-Eestis ilmunud eesti uurimuste üle poola keeles Varssavis 1932. a., samalaadset ülevaadet koos O. Liiviga Poola ajastu senise ajaloolise uurimise üle saksa keeles „Polonias“ 1931. a. ja samuti koos O. Liiviga kirjutust Eesti iseseisvusaegseist publikatsioonidest eesti keeles 1930. a.

Jätkates õppimist ülikoolis ja tööd bibliograafia alal asus L. 16. XI 1929 tööle Riigi Keskarhiivis, järgides nende ridade kirjutaja kutsele valida oma eluametiks arhiiviteenistus. L. tulek arhiivinduse alale tähendas Eesti arhiivioludele palju viljastavat. Kõigepealt töötas L. Riigi Keskarhiivis praktikandina neli kuud ja määrati 16. III 1930 arhivaariks. Peale osakonnajuhataja M. Alevi surma 30. V 1933 määrati Riigi Keskarhiivi kohtute-osakonna juhatajaks 16. IX 1933 haridusministri poolt Riigi Keskarhiivi direktori esitamisel L., kes 2. VI 1933 oli lõpetanud Tartu ülikooli mag. phil. astmega Eesti ja Põhjamaade ajaloo alal. Osakonnajuhataja kohale jäi L. kuni enda surmani, teotsedes üldse üle seitsme ja poole aasta Eesti arhiivinduse alal.

Nende aastate jooksul toimus L. töö arhiivivaikuses, kuid seda suurema sisemise tule ja põlemisega. Temast kujunes harukordselt töövõimeline, seisukohtadekindel ja avarat pilku omav eriteadlane. Andeka ajaloolasena ta võttis aktiivselt osa ajaloo uurimise tööst. Harva on leidnud nii õnneliku ühenduse ühes isikus andekus, töövõime ja avar mitmekülgsus. L. tungis alati sisusse, igasugune pealiskaudsus oli talle võõras. Juhtides oma osakonda eeskujulikult, olid tema huvid ometi suunatud Eesti arhiivinduse üldisele heakäigule. Tema süvenemist töösse, ta huvide sügavust tõendavad L. tööd arhiivinduse alal, mis edaspidigi jäävad eeskujulikuks meie arhiivialalises kirjanduses. Tähtsama tööna sellelt alalt tuleb mainida ta iseseisvat pikemat uurimust Eestimaa rootsiaegse kindralkuberneri arhiivi ajaloo kohta, mis ilmus Riigi Keskarhiivi publikatsioonis nr. 3 (Tartu 1935). Temalt pärineb ka sama arhiivi kataloog peaaegu täies ulatuses, trükist avaldatuna Riigi Keskarhiivi publikatsioonis nr. 4, kataloogi A osa all. Nimetatud arhiivi korraldamisel ja nimistamisel töötas ta aastaid suure andumusega, väljaspool oma osakonna piire. Esimeseks arhiivimehe proovitööks, mis nüüd järjest laiemat tunnustamist leiab, oli tema poolt nimistu avaldamine koos nende ridade kirjutajaga poola ainestiku kohta Eesti arhiivides (Tartu 1931). Jätkuvalt võttis L. sõna arhiivinduslike eriküsimuste kohta Riigi Keskarhiivi publikatsioonides, „Arhiivinduse käsiraamat II-s“ ning ajakirjanduses. Riigi Keskarhiivi tööle ja ülesannetele andis ta oma jõulisema ja parema, mis jääb püsima.

Ajaloo uurijana alustas L. aktiivset tegevust juba üliõpilasaastail, valides oma erialaks Poola ajastu Lõuna-Eestis XVI sajandi lõpu-aastakümneil ja XVII sajandi alguses. Neis küsimusis, mis siin esinevad, kujunes L. kahtlemata meie parimaks asjatundjaks. L. surmaga jäid siin mitmed tööd pooleli, kõigepealt tema väitekiri, edasi Poola ajastu ülevaade „Eesti ajaloo“ III köite raamides, milleks oli tehtud mitmeid ettevalmistusi. Käesoleva aasta suvel pidi L., arvestades paranemist teda vaevavast tõvest, sõitma mõneks ajaks tööle Poola arhiividesse.

Siiski suutis L. mõndagi oma huvialusest küsimustekompleksist juba põhjalikumalt läbitöötatud kujul avaldada, esitades vastavais töödes hulga uut faktilist andmestikku kõnesoleva ajastu üle ja — mis veel tähtsam — iseloomustades selges asjalikus väljenduses Poola võimu sihte, üritusi ja teostusi. Seejuures avaneb Poola aeg L. töis meile tunduvalt teises, kaines, kuid märksa soodsamas valguses, kui ta seda varemate uurimuste najal tuntud oli. Poola ajastut valgustavaid uurimusi ja erikäsitusi on avaldanud L. koguteoses „Poola“ (Tallinn 1930), Riigi Keskarhiivi publikatsioon nr. 1, „Ajaloolises Ajakirjas“, koguteoses „Kultuuri ja teaduse teilt“ (Tartu 1932), Varssavis ilmuv asjaloolises ajakirjas „Przeład Historyczny's“ 1932 jm.

Muudest küsimustest ajaloo alalt on L. huvitanud XVII sajandi lõpp ja Põhjasõja esimene aasta, siis kultuuri- ja kirjandusajaloolised eriküsimused. Tema huvide kohta ses piirkonnas annab ülevaate ta teoste loend. Võime aga märkida, et ajalooourijana oli L. kriitiliselt väga tugevasti arenenud meelega ning tõe kõigest muust ülehindav. Armastus oma rahva ja selle tõelise seisundi tundmaõppimise vastu võitles armutult igasugu liialduste, propagandatsemiste jms. vastu.

Juba eelseisvad read ise selgitavad, kuivõrra viljakalt mitmesugustel aladel suutis teotseda veel isegi mitte kolmekümneaastaseks saanud L. Aga need, kes teda lähemalt tundsid, võisid tunnustada tema intensiivset huvi kirjanduse ja muude küsimuste vastu, näha teda agaralt teotsemas EÜS „Veljestos“, Üliõpilaskonna Edustuses jne. Oma teaduslikku tegevust rakendas L. mitmes seltsis, esinedes ettekannetega Eesti Kirjanduse Seltsis, Õpetatud Eesti Seltsis, Akadeemilises Ajaloo-Seltsis, Tallinna Ajaloo Seltsis, Riigi Keskarhiivis, Riigi Ringhäälingus, tehes kaastööd ajakirjadele ja ajalehtedele, kirjutades „Eesti biograafilisele leksikonile“, „Eesti entsüklopeediale“ jne.

Üks eluraamat on jälle lõpetatud. See oli elu täis sisu. Kesk jõulisemat iga ja hoogsamat tegevust tuli pikaldaselt jõudu sööv haigus ning viis surma harukordselt tubli töömehe. Tema kirjad haigusperioodist, Taagepera sanatooriumi vaikusest nende ridade kirjutajale on tunnistajaks suurejoonelisest loobumisest, kannatlikust kannatusest, endassesüvenemisest, selle alati otsiva vaimu pingsusest, kisendavast töötahtest, mehisel asjalikust suhtumisest oma haigusse. Tugev isiksus, julge ning kindel, tagasihoidlik ja rahulik, mees selle sõna paremas mõttes varises temaga inimesena. Palju jäävat andnud, veel väga palju töötav anda, varises temaga Eesti arhiivinduse tublimaid ja innukamaid arendajaid, Eesti ajalooourimise andekamaid esindajaid. Eestis arhiivindus ja ajalooourimine jäävad selle tehtud põhjaliku töö eest Nigolas Loonele alati tänulikuks.

Nigolas Loone kirjutiste loend.

(Kronoloogilises järjestuses.)

Lühendid: AA — „Ajalooline Ajakiri“, AACE — Acta Archivi Centralis Estoniae, EKirj — „Eesti Kirjandus“.

1. Patkuli küsimus Riia konvendil 1700. a. juuni- ja juulikuus. AA 1927, lk. 129—144, 185—204.
- 2—5. Artiklid: ajaloolane Seraphim, kindral. Vellingk, jesuiit Veltherus ja kantsler Zamoiski. Eesti Biograafiline Leksikon, Tartu 1926—1929. [Täiendvihus ilmumas biograafiad rea isikute kohta.]
6. Taani kindrali Numseni arhiiv Valgas. „Vaba Maa“ 1929, nr. 278.
7. [Koos O. Liiviga.] Allikpublikatsioonidest Eesti iseseisvuseaegses ajalookirjanduses. AA 1930, lk. 76—91.
8. Jooni poola ajast Eestis. Koguteos „Poola“, Tallinn 1930, lk. 35—58.
9. Antonio Possevino ja Liivimaa. „Nool“ 1930, nr. 37.
10. „Kuninga preestrid“. Jesuiitide tegevus Eestis Poola ajal. „Vaba Maa“ 1930, nr. 185.
11. [Koos O. Liiviga.] Eestikeelne ajaloo bibliograafia 1926. Koguteos „International Bibliography of historical sciences“ I. 1926. Washington 1930.
12. Eestikeelne duellilekutse aastast 1679. AA 1930, lk. 231—233.
13. Oskussõnu arhiivinduse alalt. [Arvustus.] AA 1930, lk. 127.
14. Kindral Numseni arhiivist. AA 1930, lk. 128.
15. Rootsiaegse Eestimaa kubermanguvalitsuse arhiivi korraldamisest. AA 1930, lk. 174—175.
16. International Bibliography of historical sciences. First year. 1926. AA 1930, lk. 235—236.
17. Suurteos Eesti ajaloolises teatmekirjanduses. [Arvustus.] AA 1931, lk. 31—49.
18. [Koos O. Liiviga.] Polonica Eesti Riigi Keskarhiivis. Polonica im Estnischen Staatlichen Zentralarchiv. AACE nr. 1, Tartu 1931, 160 lk.
19. Narva sündmused 1599. a. sügisel. AA 1931, lk. 177—186.
20. J. Jensen, Tallinna poeglaste humanitaargümnaasium 1631—1931. [Arvustus.] AA 1931, lk. 125—126.
21. Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat (1929. a. kohta). [Arvustus.] EKirj 1931, lk. 491—493.
22. Harju-Jaani kihelkonna ajalugu Põhjasõjast kuni pärisorjuse kaotamiseni (1700—1816). Tartu 1931. [Auhinnatöö Tartu Ülikoolis 1931. a. II semestril, hinnatud Peeter Põllu nimelise kõrgeima auhinnaga. Käskiri, asukoht Tartu Ülikooli raamatukogu.]
23. Maakuningas ja mägutoad. EKirj XXVI 1932, lk. 17—19.
24. Vastureformatsiooni esimene aasta Eestis (1582). AA 1932, lk. 36—44.
25. C. R. Jakobson Eesti ajaloos. „Sakala“ 1932, nr. 32.
- 26—34. Eesti ajaloo bibliograafia 1927—1935. International Bibliography of historical sciences 1927 (II)—1935 (X). Paris—Washington 1932—1936.
35. Ocena czasów polskich w historjografji estońskiej. Przegląd historyczny 1932, lk. 123—132.
36. [Koos O. Liiviga.] Kohanimede tarvitamisest Keskarhiivi toimetiste esimeses vihus („Polonica“), „Eesti Keel“ 1932, lk. 44—45.
37. Liivimaa koloniseerimise kavatsusi (1582—1584). Eesti Üliõpilaste Selts „Veljesto“ Toimetised II: Kultuuri ja teaduse teilt, Tartu 1932, lk. 92—105.
38. Minerva Handbücher 2. Abteilung: Die Archive. Bd. 1. Lieferung 3. [Arvustus.] AA 1932, lk. 58.

39. [Koos E. Blumfeldtiga.] Eesti Ajaloo Bibliograafia. Bibliographie der estnischen Geschichtsliteratur 1929. Jahresbericht der estnischen Philologie und Geschichte XII, Tartu 1933.
40. [Koos E. Blumfeldtiga.] Eesti Ajaloo Bibliograafia 1877—1917. Bibliotheca Estoniae Historica MDCCCLXXVII—MCMXVII, I — Tartu 1933, II — Tartu 1935, III — Tartu 1936.
41. „Iggaüks“ ja Silmsi talupojad a. 1803. AA 1933, lk. 206—218.
42. Eesti üldlaulupeod ja rahvuslik ärkamisaeg arhivaalide kajastusel. Üldlaulupeod Eesti kultuuri arengus. 10. üldlaulupidu ja 1-sed muusikapidustused Tallinnas, 1933. Tallinn 1933, lk. 6—26.
43. [Koos E. Blumfeldtiga.] Eesti Ajaloo Bibliograafia. Bibliographie der estnischen Geschichtsliteratur 1922,23. Jahresbericht der estnischen Philologie und Geschichte V—VI, Tartu 1934.
44. Trükiharuldusi Riigi Keskarhiivis. AA 1934, lk. 47.
45. Liivimaa kultuurioludest poola ajal. AA 1934, lk. 190—191.
46. Fr. R. Kreutzwaldi isa vabastamine pärisorjusest. EKirj 1934, lk. 160—163.
47. Frågorna om krigskontribution och lantförsvaret på konventet i Riga år 1700. „Svio-Estonica“ 1934, Tartu 1934, lk. 106—123.
48. Uudset rahvuslikust ärkamisajast. „Postimees“ 1934, nr. 324.
49. Die Geschichte des estländischen Generalgouverneursarchivs aus der schwedischen Zeit. Eestimaa rootsiaegse kindralkuberneri arhiivi kataloog I. AACE nr. 3, Tartu 1935, lk. 111—193.
50. [Koos E. Blumfeldtiga.] Eesti Ajaloo Bibliograafia. Bibliographie der estnischen Geschichtsliteratur 1930. Jahresbericht der estnischen Philologie und Geschichte XIII, Tartu 1935.
51. Valga Linnaarhiiv. Arhiivinduse käsiraamat II, Tartu 1936, lk. 125.
52. Eesti kirikute ja usuühingute arhiivid. Arhiivinduse käsiraamat II, Tartu 1936, lk. 148—160.
53. Eesti Kultuurilooline Arhiiv. Arhiivinduse käsiraamat II, Tartu 1936, lk. 160—163.
54. Liivimaa üldkasuliku ja ökonomilise sotsieteedi arhiiv. Arhiivinduse käsiraamat II, Tartu 1936, lk. 168.
55. Arhiivinduse bibliograafia. Arhiivinduse käsiraamat II, Tartu 1936, lk. 196—213.
56. Eesti vanem ajalugu. [Arvustus.] Eesti ajalugu I — Esiajalugu ja muistne vabadusvõitlus — H. Moora, E. Laid, J. Mägiste ja H. Kruus. „Uus Eesti“ 1936, nr. 115.
57. [Eestimaa rootsiaegse kindralkuberneri arhiivi kataloogi A osa kuni numbrini 882.] AACE nr. 4, Tartu 1936, lk. 195—263.
58. The Archives of the Livonian Nobility and Johann Reinhold Patkul from 1694 to 1695. AACE nr. 5, Tartu 1937, lk. 138—153.

Otto Liiv.

La vie et l'oeuvre de Nicolas Loone.

R é s u m é.

Le 9 mai 1937 est mort un des historiens estoniens les plus doués de la jeune génération, Nicolas Loone, chef de section aux Archives Centrales de l'Etat. L. est né à Valga le 15.XI 1907. Il termine ses études secondaires en 1925 pour se consacrer ensuite aux études d'histoire et de littérature à l'Université de Tartu, qu'il termine comme *magister philosophiae* en 1933. Il se fait remarquer déjà comme étudiant par ses recherches très sérieuses sur la question de Patkul au convent de Riga en 1700 et surtout sur le „Collège des jésuites à Tartu de 1583—1600“, devenu son sujet de thèse pour le doctorat. Il collabore en même temps à diverses

sociétés historiques et fait perpétuer son nom comme un des rédacteurs de la section estonienne pour „l'International Bibliography of historical sciences“, dont il fut le seul rédacteur pour les années 1926—1935. Puis il travaille, avec l'historien E. Blumfeldt, à la composition de la bibliographie générale de l'histoire estonienne pour les années 1877—1917, tâche énorme, pour compléter la „Bibliotheca Livoniae historica“ (1877) de C. Winckelmann. Une grande partie de cet ouvrage a pu paraître encore pendant la vie de L. pour le consoler de sa maladie pulmonaire qui en était sans doute la conséquence. Il rédige encore des bibliographies annuelles et des aperçus divers surtout sur la période polonaise en Livonie.

Il entre en 1929 aux service des Archives Centrales de l'Etat pour y déployer une activité extrêmement féconde. Ses divers travaux, surtout sur les Archives du Gouverneur Général de l'Estonie à l'époque suédoise, resteront pour toujours des exemples de la précision et de la perspicacité d'un véritable savant dont la rigueur méthodique se combinait si heureusement avec un esprit large et profond. Son domaine préféré de recherches fut l'époque polonaise en Estonie du Sud, sur laquelle il a pu publier des études partielles, mais poussées au fond, qui la font ressortir dans une lumière tout à fait nouvelle. Il n'a pas pu malheureusement mener jusqu'à la fin ces recherches si importantes pour notre science. La science historique et les Archives de l'Estonie lui gardent une éternelle mémoire pour l'oeuvre si riche et si excellente qu'il nous a léguée. (Suit la bibliographie de ses écrits.)

Liivimaa maamarssal vürst P. Lieven Peter- buris a. 1863—1865.

Balti aadli eriline osavus ja edukus oma eesõiguste kaitsemisel ja selleks ka kohaliku haldusliku ning maomavalitsusliku erikorra säilitamiseks tagajärjekalt arendatud poliitika Vene ajal on enam-vähem üldtuntud nähtus. Selle poliitika kandvaks teljeks polnud kunagi niivõrra põhimõttelised vahendid kui kohaliku aadli lähedased suhted keisrikojaga ja riigi kõrgemate funktsionääridega, kelle hulka pealegi sigis aja jooksul silmanähtavalt palju baltisaksa elementi. Seejuures olid Balti rüütelkonnad ja nende esindajad alaliselt suurima hoolega valvel, et õigeaegselt jaole saada nende provintside suhtes keskvalitsuses tekkivaile poliitilisile ja üldse iga-suguseile seadusandlikele uuenduskavatsusile, et siis nende puhul hoida. algatus enda käes ja anda kavatsetud muudatustele kohaliku aadli seisukohalt kõige sobivam suund. Selline taktika andis rüütelkondadele üldiselt, välja arvatud siiski ka rida erandeid, täiesti rahuldavaid tulemusi.

Kui Aleksander II valitsuse ajal pärast Krimmi sõda riigi üldpoliitikas asuti ulatuslikumate ja põhjalikkude reformide kavastamisele ja teostamisele, selgus peagi, et uus suund ei jäta haaramata ka Läänemeremaid. Ja 60-ndad aastad tõidki siin rea aadlile palju muret tekitavaid reformialgatusi, millele lisaks hakkas ikka

ähvardavamalt ohustama kehtivat korda järk-järgult tõusev läti ja eesti rahvuslik liikumine.

Sel mitmeti väga elaval ajal Baltimail omab erilist tähtsust Liivimaa maamarssali vürst Paul Lieveni tegevus. Pärit küll Kura-maa aadlist¹, oli ta aga juba oma noorusaastail avaldanud ping-sat huvi Liivimaa küsimusile, oli siin 21-aastase noormehena liitu-nud H. v. Foelkersahm'i reformiparteiga ja hiljemini olnud teene- kas eriti kohaliku luteri usu kiriku õiguste kaitsemisel vene-õigeusu kiriku vastu. Pärast A. v. Oettingen'i lahkumist Liivimaa maamar- sali kohalt valiti P. Lieven reformipartei kandidaadina ilma suu- rema pingutuseta tema järglaseks, maapäeval veebruaris 1862, mil- lisele kohale ta jäi märtsini 1866.

Lieveni valimisel maamarssaliks hinnati oluliselt ka tema häid suhteid keisriga, kojaringkondadega ja Vene kõrgemate võimukand- jatega, mida ta, nagu edaspidi näeme, suutis osavalt ja tagajärjekalt kasutada Liivimaa rüütelkonna huvides. Tema korduvad Peterburis viibimised on omaette huvitavaks ja tähtsaks peatükiks kaasaegse Liivimaa rüütelkonna, aga samuti ka kohalikkude pärisrahvaste ajaloo seisukohalt.

Vürst Lieveni kui Liivimaa rüütelkonna esindaja esimene suu- rem missioon Peterburis toimus juba varsti pärast tema valimist maamarssaliks. Märtsis 1862. a. andis ta Liivimaa maapäeva era- korralise saatkonna eesotsas keisrile supliigi, milles paluti Liivi- maa 1860. a. talurühvaseaduse § 588 teostamise seismapanekut. Selle paragraafi järgi pidi Liivimaal luteri usu kiriku ja selle vaimulikkonna aine line ülalpidamine jääma kohaliku aadli üles- andeks, kuna maksualune talumaa pidi seniseist reaalkoormisist luteri usu kirikule heaks vabanema. Nähes selles suurt ohtu kohalikule luteri usu kirikule, kusjuures ühtlasi uus korraldus oleks toonud mõisnikele uusi koormisi, otsustas Liivimaa maapäev selle vastu reageerida suure aktsiooniga — keisrile supliigi esitamisega. Rüütel- konna lootused vürst Lieveni mõjukaile sidemeile Peterburis osu- tusid põhjendatuks. Keiser otsustas küsimuse maapäeva soovitud suunas².

Maamarssal Lieveni seekordse Peterburis viibimise kohta puu- duvad lähemad andmed. Teame ainult, et ta oma aktsiooni puhul

¹ Ta oli sündinud 21. I 1821 kindralleitnant vürst Johann George Lie- veni pojana, õppis a. 1838—1841 Tartu ülikoolis kameraalteadusi, omandas siin 1844. a. magistrikraadi. Olnud pärast seda Vene riigiteenistuses, pöör- dus ta tagasi Kuramaale, kus sai 1861. a. Kuldiga kreisimarssaliks. 1862.—1866. a. oli ta Liivimaa maamarssal, 1866.—1876. a. Peterburi õpe- konna kuraator, suri 25. V 1881 Teplitzis. Vrd. R. Baron Staël von Holstein, Fürst Paul Lieven als Landmarschall von Livland, Riga 1906.

² P. Baron Staël von Holstein, Materialien zu einer Geschichte des Livländischen Landes-Staates in der zweiten Hälfte des XIX. Jahr- hunderts, I, 1 (käsikiri Tartu ülikooli raamatukogus), lk. 20 jj.

leidis eriti mõjukat toetust siseminister P. Valujev'ilt ja suurt vastutulelikkust võõraste usutunnistuste departemangu direktori krahv E. Sivers'i poolt³. Samuti on suhteliselt napid andmed vürst Lieveni Peterburis viibimise kohta 1862. a. detsembris, mil ta koos teiste Läänemeremaade — Eesti-, Kura- ja Saaremaa — rüütelkondade juhtidega võttis osa kohaliku talurahva liiklemisõiguste avardamise, nn. „passiküsimuse“ arutamisest⁴.

Seevastu on maamarssali päevikus⁵ suure üksikasjalisusega kirjeldatud tema järgmised pikemaajalised pealinnas viibimised. Nende üksikasjaliste kirjelduste tõttu on Lieveni päevik mitmeti ülisuure tähtsusega allikaks 1860-ndate aastate algupoole ajaloole. Ta valgustab kujukalt tähtsamate päevaküsimuste kajastust Liivimaa rüütelkonna poliitikas; toob olulisi lisa-andmeid Balti aadli, eeskätt muidugi vürst Lieveni suhete kohta Peterburi kõrgemate poliitiliste ringkondadega; heidab omapoolset valgust maamarssal Lieveni käsitatud poliitiliste võtete ja nende kujunemise kohta; aitab selgitada ka Vene juhtivate poliitiliste tegelaste ja nende erigruppide erinevat suhtumist Läänemeremaade poliitilistesse päevaprobleemidesse. See kõik on suure tähtsusega ka tolleaegse eesti ja läti rahvusliku liikumise ajaloole. Päeviku tähtsus ses suhtes tõuseb eriti neis osades, milledes käsitletakse otseselt seda liikumist ja selle vastu Liivimaa rüütelkonna esindaja poolt astunud sammusid.

Liivimaa maamarssali kõnesolevas päevikus esimesena üksikasjaliselt kirjeldatud Peterburis viibimine kestis 10.IV—6.V 1863. Vürst Lieveni seekordse sõidu peajendiks oli olukord, mis tekkis pealinnas ühenduses arutamisel oleva Balti talurahva passiseaduse eelnõuga. Nimelt oli riiginõukogu seadustedepartemangu juhataja vürst P. Gagarin teinud ettepaneku anda eelnõu läbivaatamiseks Vene talurahva-asjade peakomiteele, et seda kokkukõlastada Sise-Venes kehtivate talurahva liiklemisvabaduse tingimustega. Maamarssal Lieven pidas seda protseduuri Balti erikorrale ja rüütelkondade autonoomiale äärmiselt ohtlikuks, koguni eluküsimuseks. Ta ruttas Peterburisse, kutsus siia ka Kura- ja Eestimaa rüütelkondade juhid ja mõjustas samuti sinna sõitma Balti kindralkuberneri parun Lieveni⁶.

³ Staël von Holstein, Materialien I, 1, lk. 23.

⁴ Vrd. A. Tobien, Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert, II, Riga 1911, lk. 255 jj.

⁵ Tagebuch für den Livländischen Landmarschall Paul Fürst Lieven 1863—1864. St. Peterburg, toimetatud rüütelkonna sekretäri Moritz von Grünewaldt'i poolt. Käsikirja ärakiri Läti Riigiarhiivis, varemini Riia Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde raamatukogus, Msc. 150 f. (tsiteeritud edaspidi: Lieveni päevik).

⁶ Maamarssal Lieven — Liivimaa maanõunikudekolleegiumile 21. I 1863, LRÜA (Läti Riigiarhiivis), tmk. P., nr. 235, lk. 112 jj. Vrd. ka Tobien, Die Agrargesetzgebung II, lk. 256.

Pealinna tulles võis maamarssal arvestada rea kõrgemate võimutippude heatahtlikku toetust ja hulga tähtsamate ametnikkude abistavat kaastööd. Esmajoones oli muidugi oluline keiser Aleksander II vankumatu heasoovlikkus Balti rüütelkondadele. Viimati oli keiser seda erilise rõhuga kinnitanud Kura- ja Liivimaa külastamisel eelmise aasta juulis⁷. Et need mitte tühjad sõnad polnud, näitas kogu tema järgnev poliitika. Teistest tähtsamaist võimutegureist oli Balti aadli innukamaid ja aktiivsemaid sõpru siseminister P. Valujev. Emapoolselt Balti aadlisse kuuluv, oli ta alustanud oma riigiteenistust ametnikuna Riias kindralkuberner E. Golovin'i ajal 40-ndail aastail, oli hiljemini olnud Kuramaa kuberneriks (1853—1858) ja säilitas oma lähedased suhted ja sõprussidemed Balti aadliga ka Peterburis, kus ta 1861. a. kevadest peale siseministrina oli mõjukamaid Vene võimukandjaid, kes püüdis teadliku järjekindlusega pidada konservatiivset suunda Vene sisepoliitikas. Tema seisukorda peeti korduvalt kõikuvaks, kuna teda rünnati ilmse ägedusega oma mõjus tõusvate natsionalistlik-slavofiilsete ringkondade poolt, süüdistades teda eriti Balti saksluse ja ev.-luteri usu kiriku liigses toetamises⁸. Ta püsis siiski 1868. aastani siseministri kohal, jäädes kogu aja Balti erikorra ja saksluse mõjukamaks toeks ja kaitsejaks. Vürst Lieveniga ühendas siseminister Valujevit erakordselt tihe sõprus. Seda oli eriti põhjustanud asjaolu, et vürst oli omal ajal teinud seni vähetuntud Valujevile mõjukat propagandat Peterburi juhtivais poliitilises ringkonnis ja nii tasandanud teed tema siseministriks tulekule⁹.

Jõudnud pealinna 10. IV 1863, asus maamarssal Lieven kohe järgmisel päeval energiliselt tegevusse, kõigepealt muidugi Balti talurahva passiseaduse eelnõu küsimuses¹⁰. Hommikul oli tal sel puhul nõupidamine samal ajal Peterburis viibiva Liivimaa kubeneri A. v. Oettingeniga ja hiljemini siseminister Valujeviga. Nagu oodatagi võis, sai ta viimaselt kindla lubaduse toetada selles küsimuses Balti rüütelkondade seisukohta, s. o. et eelnõu ei antaks üldisele Vene talurahva-asjade peakomiteele. Selles küsimuses maamarssal Lieveni poolt koostatud märgukirja eelnõu, mis pidi esitatama riiginõukogule, redigeeriti veel samal päeval autori poolt Peterburi kindralkubeneri vürst A. Suvorov'i ja admiral krahv F. Liitke kaasabil. Selles märgukirjas püüti ühelt poolt Vene ja teisalt Balti kubermangude talurahva liiklemisõiguse kohta käivate määruste võrdlemisega tõestada, et selles küsimuses Balti talupoegade õigused on ületanud Vene talurahva omad ja et Lääne-meremaade talupoegade olukorda ei tuleks otsustada Vene vaate-

⁷ T o b i e n, Die Agrargesetzgebung II, lk. 245.

⁸ Vrd. Lieveni päevik, lk. 14, 18.

⁹ Lieveni päevik, lk. 14 jj.

¹⁰ Lieveni päevik, lk. 251.

kohtadelt¹¹. Edasi arutati märgukirja eelnõu veel riiginõukogu liikmete Bludov'i, Panin'i ja parun Korff'iga, kes lubasid selles avaldatud seisukohti toetada¹². Õhtul oli märgukirja asjus maamarssali juures veel üks nõupidamine, millest võtsid osa peale teiste Balti rüütelkondade esindajate ka kindralkuberner parun Lieven ja Liivimaa kuberner Oettingen.

Maamarssal Lieveni sammude kohta järgmistel päevadel ei anna kõnesolev päevik lähemaid andmeid. Neid leidub alles 15. aprilli kohta, mis kujunes Balti rüütelkondade esindajaile tähtsaks. Sel päeval said nad keisrilt audientsi¹³, millele härrad olid hoolikalt ette valmistunud, ära jaotades osad ja ülesanded. Soodsal juhul pidi kõne alla võetama Liivimaa rekonvertiitide küsimus, et teha propagandat usuvabaduse heaks. Kuramaa rüütelkonna esindaja pidi juhtima tähelepanu Leedu kubermangudes puhkenud mässuliikumise tõkestavale mõjule taludemüügi suhtes naabruses asetsevais Balti provintssides. Vastavalt sellele plaanile esinetigi keisri ees, kes avaldas heasoovlikku tähelepanu algatatud küsimuste vastu. Audientsile ilmunute peaprobleemi — „passiküsimuse“ puhul avaldas monarh, et nad ei tarvitsevat sel puhul muret tunda, nad võivat kindlasti loota tema toetusele. Ja juba samal päeval võis maamarssali päevik märkida „hiilgavat võitu“ riiginõukogus, kus Balti talurahva passiseaduse küsimuses läks läbi seisukoht, et see eelnõu ei anta Vene talurahva-asjade peakomiteesse. Balti rüütelkonnad olid võitnud, ja selleks oli koosolekul otsustavalt kaasa mõjunud poliitilise politsei ülema vürst Dolgoruki lühike motiveerimata toetus, mida riiginõukogu küsimuse otsustamisel pidas keisri märguandeks.

Nüüd edasi oli maamarssal Lievenil ülesandeks hoolitseda ka omalt poolt, et Balti talurahva kohta kavatsetav liiklemisõiguste avardamine, nagu seda taotles Valujevi passiseaduse eelnõu, mis oli koostatud kohalikkude rüütelkondade seisukohti arvestades, läheks riiginõukogus läbi siseministri esitatud redaktsioonis. Selleks tegi ta 26. aprillil rea sõitused mitmete riiginõukogu liikmete juurde¹⁴. Ühtlasi tuli tal hoolitseda vastuse eest mainitud eelnõu kohta riiginõukogu seadustedepartemangus tehtud märkustele, milledes püüti näidata, et eelnõu võrreldes Vene 1861. a. talurahvaseadusega olevat vähem liberaalne. Maamarssal taotles sellele vastates Balti rüütelkondade ühist esinemist, mis aga Eestimaa rüütelkonna peamehe parun Pahlen'i keeldumise tõttu nurjus. Vürst Lieven saavutas siiski vähemalt seda, et parun Pahlen nõustus oma vastust kokkukõlastama Liivimaa maamarssali omaga.

¹¹ Maamarssal Lieven — L. maanõunikukodekolleegiumile 28. VI 1836, LRüA, tmk. P., nr. 235, lk. 124 jj.

¹² Lieveni päevik, lk. 252.

¹³ Lieveni päevik, lk. 254 jj.

¹⁴ Lieveni päevik, lk. 279 jj.

Passiseaduse küsimuses käis maamarssal Lieven veel kord riiginõukogu seadustedepartemangu esimehe vürst Gagarini juures¹⁵. Viimane näis olevat tublisti pahandatud, et tema ettepanek anda Balti talupoegade passiseaduse eelnõu Vene talurahva-asjade peakomiteele, oli põhjustanud nii suure „lärmi“, kuid kuulas siiski Liivimaa rüütelkonna esindaja seletusi vajaliku tähelepanelikkusega. Nagu enda vabanduseks tähendas ta ühtlasi maamarssalit rahustavalt, et tal polevat kunagi olnud kavatsust soovitada Liivimaa agraarküsimust kogu ulatuses anda Vene talurahva-asjade peakomiteele.

Juba enne Peterburist lahkumist oli vürst Lievenil täiesti selge, et Balti rüütelkondade esindajate aktsioon talurahva passiseaduse küsimuses on andnud ilmselt rahuldavaid tulemusi. Ja paar kuud hiljemini, 9. VII 1863, kinnitaski keiser kõnesoleva passiseaduse Balti rüütelkondade seisukohtade kohaselt¹⁶.

Peale oma seekordse Peterburi-reisu tähtsama eesmärgi, mis oli seotud Läänemeremaade talurahva passiseaduse probleemiga, oli maamarssal Lievenil koos teiste Balti rüütelkondade esindajatega arutada veel mõningaid olulisi ühisküsimusi. Neist kõigepealt Balti kohtureformi algatust. See oli tõusnud päevakorda ühenduses Vene üldise kohtureformi ettevalmistamisega juba eelmise aasta sügisel¹⁷. Nüüd, äsja enne maamarssal Lieveni pealinna saabumist, oli riigisekretär Butkov nõudnud Balti provintside kohta kohalikult kindralkubernerilt vastavaid ettepanekuid. Rüütelkondade suhtes äärmiselt lojaalne kindralkuberner parun Lieven ei mõelnudki selles küsimuses nendest mööda minna, kavatses aga pärast nendelt seisukohtade saamist vastavad ettepanekud lasta ühtlustada eriliselt selleks rüütelkondade ja linnade esindajaist kujundatavas justiitskomisjonis. Selline protseduur näis Eestimaa rüütelkonna peamehele parun Pahlenile kohalikkude rüütelkondade algatusõiguse soovimatu kitsendusena. Arvestades aga kindralkuberner parun Lieveni heasoovliku abi vajadust teiste päevakorras olevate küsimuste puhul, otsustasid Peterburis viibivad Balti aadlijuhid justiitskomisjoni küsimuse seekord kõrvale jätta¹⁸. Küll käis aga maamarssal Lieven riigisekretär Butkovi juures propageerimas viivitust Balti justiitsreformi küsimuses¹⁹.

Korduvalt nõu pidades oleva poliitilise momendi üle, pidid Balti rüütelkondade esindajad konstateerima ühist ohtu vene natsionalistliku ajakirjanduse poolt, milles rünnakud Balti saksluse, eriti aadli vastu, üha sagenesid. Seepärast peeti üksmeelselt tarvilikuks panna

¹⁵ Lieveni päevik, lk. 301 jj.

¹⁶ Tobiens, Die Agrargesetzgebung II, lk. 258.

¹⁷ Staël v. Holstein, Fürst Paul Lieven, lk. 67 jj.

¹⁸ Lieveni päevik, lk. 253.

¹⁹ Lieveni päevik, lk. 304 jj.

ametisse eriline Balti korrespondent, kelle ülesandeks pidi olema vene ajakirjanduse süstemaatiline jälgimine ja seal esinevate Balti provintsidele vaenlike kirjutiste oponeerimine²⁰. Sellele kohale palgati ka otsekohe kõigi kolme rüütelkonna ühisel arvel parun Gerschau, kes asus viibimatult oma ametikohuste täitmisele.

Liivimaa seisukohalt oli erilise tähtsusega seoses siin areneva rekonversiooniliikumisega usuvabaduse küsimus. Seda oli vürst Lieven osatanud ka keisri juures audientsil²¹, monarhile meelitlevalt meenutades, et see juba troonipärijana polnud pooldanud Liivimaal talurahva vene-õigeusku siirdumist. Keiser aga ei avaldanud nüüd mingit kindlat seisukohta, tähendas ainult, et see küsimus ei olevat omaette isoleeritud, kuna tema lahendamisel tulevat arvestada mitmesuguseid asjaolusid. Samal päeval oli Liivimaa rekonvertiitidele kontsessioonide andmise küsimus keisril kõne all ka Liivimaa kuberneriga, kes samuti ei saanud monarhilt mingit kindlat seisukohta²². See keisri otsustamatus, mis oli tingitud vene natsionalistlike ja õigeusu kiriku ringkondade arvestamisest, raskendaski maamarssal Lieveni aktsiooni selles küsimuses. Kuid ta püüdis siiski kõik teha, et kõigekülgselt selgitada eeldusi oma edaspidiseks teotsemiseks ja ühtlasi propageerida usuvabaduse andmist Liivimaa rekonvertiitidele.

Kuidas selles küsimuses edasi teotseda, seda pidas vürst Lieven tarvilikuks arutada ka koos teiste Balti rüütelkondade juhtidega²³.

Eestimaa rüütelkonna peamees parun Pahlen soovitas hoiduda selles küsimuses ametlikest sammudest, sest keisri vastavate väljenduste tõttu olevat raske neid algatada. Seevastu aga olid maamarssal Lieven ja Kuramaa maavolinik vastava ametliku algatuse poolt. Nagu vürst Lieven seda teisel põhjendas, pidas ta sellist algatust ka esialgse nurjumise korral vähemalt propagandaliselt tähtsaks²⁴. Koos teiste Balti rüütelkondade juhtidega arutas Liivimaa maamarssal küsimust, missuguseid punkte rekonversiooniliikumises kasutada argumentidena kavatsetavas aktsioonis. Ühtlasi laskis ta paljundada oma koostatud eksposee Liivimaa protestantliku kiriku õigusliku olukorra kohta, et seda levitada pealinna mõõtuandvais ringkonnis²⁵.

Erilise hoolega sondeeris vürst Lieven Peterburis pinda üldisema usuvabaduse kasuks aktsiooni algatamiseks, kogudes sel puhul

²⁰ Lieveni päevik, lk. 275.

²¹ Lieveni päevik, lk. 255 jj.

²² Staël v. Holstein, Materialien I, 1, lk. 34. Vrd. Lieveni päevik, lk. 258.

²³ Lieveni päevik, lk. 271 jj.

²⁴ Lieveni päevik, lk. 307.

²⁵ Lieveni päevik, lk. 272.

andmeid üksikute mõjukate isikute ja ringkondade arvamuste kohta ning püüdes ühtlasi arendada vastavat propagandat. Selle üle oli maamarssalil usalduslikke kõnelusi võõraste usutunnistuste departemangu direktori krahv E. Siversiga, kes ise Balti aadlisse kuuludes oli innukalt tegev, et kindlustada Läänemeremail ev.-luteri usu kiriku seisundit. Vürst Lieven püüdis Siversit õhutada siin veelgi suuremale aktiivsusele, rõhutades oleva silmapilgu soodsust usuvabaduse eest võitluse alustamiseks²⁶. Suurimat tõket selle vastu nägi ta vene-õigeusu sinodi intolerantsuses, mida maamarssal püüdis kujutada riigipoliitiliselt ohtlikuna. Selles mõttes väljendus ta ka keisrikoja liikmete Mecklenburgi hertsogi Georgi²⁷ ja suurvürstinna Helene Pavlovna juures, lootes neilt oma seisukohtade toetamist keisri ees.

Eriti just suurvürstinna Helene Pavlovnat püüdis vürst Lieven virgutada suuremale aktiivsusele ev.-luteri usu kaitseks ja sellega ühenduses üldise usuvabaduse heaks. See, nüüd juba 50-ndais eluaastais printsess, Württembergi hertsogi Pauli tütar, keiser Nikolai I noorema venna Mihhaili abikaasa, oli osanud oma kodust, Mihhaili paleest luua vene kõrgema seltskonna mõjukama salongi²⁸. Peale pealinna tähtsamate poliitiliste tegelaste ja õpetlasist vaimuinimeste olid siin teretulnud külalisteks ka Balti aadli silmapaistvamad esindajad, kes püüdsid kasutada suurvürstinna salongi ja tema sügavat sümpaatiat Balti saksluse vastu oma poliitiliste sihtide saavutamiseks. Ka vürst Lieven ei jätnud oma pealinna-reisudel peaaegu kunagi külastamata suurvürstinnat, kellega tal ka seekord nagu tavaliselt alati olid tähtsaimaks kõneaineks üldise usuvabaduse ja Liivimaa rekonvertiitide küsimused²⁹.

Nagu alati, võis maamarssal Lieven ka seekordsel Peterburis viibimisel täiesti usalduslikult kõnelda usuvabaduse ja Liivimaa rekonversiooniliikumise üle ka välisminister vürst Gortšakov'iga³⁰, kelle toetust ta võis nüüdki arvestada.

Maamarssal Lieveni eriliseks ülesandeks Peterburis kujunes samude astumine läti rahvusliku liikumise vastu, mille hoogne areng seoses „noorlätlaste“ tegevusega, eriti 1862. a. pealinnas ilmuma hakanud ajalehe „Pēterburgas Avīzes“ mõjuga tekitas kohaliku aadli ringkonnis ja ametivõimude keskel üha suurenevat ärevust³¹. Nüüd

²⁶ Lieveni päevik, lk. 306.

²⁷ Lieveni päevik, lk. 307 jj.

²⁸ Vrd. A. T o b i e n, Die livländische Ritterschaft [1], Riga 1925, lk. 144 jj.

²⁹ Lieveni päevik, lk. 318.

³⁰ Lieveni päevik, lk. 321.

³¹ Vt. selle kohta äratrükitud dokumendid A. Tentelis'e ja A. Altements'i toimetusel ilmunud „Dokumenti par „Pēterburgas Avīzēm“, Latvijas vēstures avoti I, Riga 1937.

soovitas vürst Lieven nii siseministrile kui keisri kantselei III osakonna ülemale vürst Dolgorukile see läti ajaleht sulgeda³².

„Pēterburgas Avīzes“ oli võinud alul ilmuda õige vabades tsensuuritingimuses, sest oli õnnestunud saada tema esimeseks tsensooriks Kr. Valdemar'i, kes tegelikult ise oli üks selle ajalehe lähemaid ja juhtivamaid kaastöölisi. Balti kindralkuberner parun Lieveni pealekäämisel aga anti „Pēterburgas Avīzes“ tsenseerimine juba oktoobris 1862. a. tema kätte Riiäs³³. Kuid ka see kõvendatud tsenseerimine ei andnud kohalikele ametivõimudele soovitud tulemusi. Ja nüüd, vürst Lieveni Peterburis viibimise ajal, oli ka kindralkuberner kõigiti toetamas Peterburi läti ajalehe sulgemise kavatsust³⁴. Siseminister, samuti ka keisri kantselei III osakonna ülem vürst Dolgoruki olid aga esialgu selle sammu vastu, pidades otstarbekohasemaks panna „Pēterburgas Avīzes“ valjema kontrolli alla. Balti kindralkubeneri, Liivimaa maamarssali ja Kuramaa maavoliniku pealekäämised olid lõpuks siiski niivõrra tungivad, et mais 1863 Peterburi läti ajaleht suleti neljaks kuuks.

Nn. läti propaganda teise haruna oli maamarssal Lieveni tähelepanu objektiks kohati Liivi- ja Kuramaal arenev palvekirjade-liikumine, mis avaldus saatkondade kaudu keisrile palvekirjade läkitamises ja mille organiseerimist kohalikud ametivõimud panid põhjendatult ühendusse nii Peterburis asuvate kui ka kohalikkude läti tegelastega. Viimaste jälitamiseks seati nii pealinnas kui kohtadel sisse hoolas valve. Vürst Lieven omalt poolt püüdis õhutada nende vastu karmimate survevahendite tarvituselevõtmist, soovitades eriti nende administratiivset väljasaatmist³⁵, mis hiljemini ka osaliselt teostati.

Samuti nagu teistegi tähtsamate küsimuste puhul püüdis maamarssal Lieven ka areneva läti rahvusliku liikumise suhtes pidada kontakti teiste Balti rüütelkondade esindajatega. Tihedam koostöö kujunes siin tal Kuramaa rüütelkonna juhi maavolinik parun Recke'ga, kuna Eestimaa rüütelkonna esindaja asjast enam kõrvale jäi. Nii ei ühinenud viimane ka vürst Lieveni ja parun Recke ettepanekuga asutada Balti kohalikule pärisrahvale saksakeelne ajaleht³⁶. Selle algatuse teostamine pidi kavatsete põhjenduse järgi aitama halvata Läti alal avalduvat „Pēterburgas Avīzes“ mõju ja ühtlasi olema vahendiks kohaliku talurahva saksastamiseks. Eestimaa rüütelkonna peamees ei ühinenud selle kavatsusega, põhjenda-

³² Lieveni päevik, lk. 260, 328.

³³ Vrd. haridusminister Balti kindralkubernerile 12. X 1862, Dokumenti, lk. 36.

³⁴ Vrd. L. maamarssal L. maanõunikkude-kolleegiumile 1. VII 1863, nr. 61, Dokumenti, lk. 135.

³⁵ Lieveni päevik, lk. 260 jj., 291, 310.

³⁶ Lieveni päevik, lk. 275.

des seda saksa keele oskuse väga väikese levikuga tema provintsi maarahvastiku keskel, kusjuures pealegi selle üritusega paraliüside kavatsetav „Pēterburgas Avīzes'i“ mõju Eestimaal puudus.

Peale ülalkäsiteldud peaküsimuste oli maamarssal Lievenil õien-dusi ja nõupidamisi veel mitmesuguste kõrvalisema tähtsusega probleemide üle, mille puhul tal oli kokkupuutumisi rea tähtsate võimukandjatega. Eriti tihedat ühendust tuli tal kogu Peterburis viibimise ajal pidada siseminister Valujeviga, kellelt leidis kõigis küsimusis heatahtlikku ja mõjukat toetust. Teine tähtsam võimukandja, kellega maamarssal taotles ja saavutas usalduslikku vahekorda, oli välis-minister Gortšakov. Viimase sõbralikkus Balti aadli vastu oli ise-äranis oluline tol ajastul, kus keiser sisepoliitiliste küsimuste otsus-tamisel oli eriti kalduv arvestama välispoliitilisi olukordi ja argumente.

Seekordse Peterburis viibimise puhul võis maamarssal erilise rahuldustundega lasta märkida oma päevikusse, et diplomaatkonna vastuvõtul, kuhu olid kutsutud ka Balti rüütelkondade esindajad, oli vürst Gortšakov tõstnud klaasi nende provintside terviseks, nimetades neid parimaiks, mida Venemaa omab³⁷. Hiljemini oli vürst Lievenil õnnelik võimalus selgitada välisministrile üksikasja-liselt Liivimaa agraarolusid rüütelkonnale kasulikus vaimus³⁸.

Tegeldes esmajärjekorras küll Balti küsimustega, tundis maamarssal Lieven suurimat huvi ka Vene üld- ja suurpoliitiliste probleemide vastu. Nii võttis ta osa ka vanameelse ajalehe „Russkii Listok“ asutajate koosolekust, esinedes siin teatavate põhimõtte-liste arendustega³⁹.

Iseäranis tihedat kajastust on päevikus sel perioodil leidnud maamarssal Lieveni huvi Poola küsimuse vastu. Seoses 1863. a. jaanuaris alanud poolakate vastuhakuga kujunes see Venes meelihaara-vamaks poliitiliseks probleemiks. Balti rüütelkondade Peterburis vii-bivad esindajad reageerisid sel puhul keisrile ühise truualamliku aadressi esitamisega⁴⁰. Maamarssal Lieven omalt poolt, lähtudes Balti rüütelkondade huvidest, püüdis erilise agarusega propageerida Poola ja Leedu kubermangudes usuvabaduse andmist, mis mõjus-taks seal katoliiklikke elemente Vene valitsusega lepitavalt⁴¹. Poolas usuvabaduse kehtimapanek oleks oluliselt toetanud vastavaid taot-lusi ka Balti provintside suhtes. Teisalt huvitas vürst Lievenit Poola küsimus Balti agraarkorra seisukohalt. Poola ja Leedu kuberman-gudes mässuliste sotsiaalse ja poliitilise kandepinna vähendamiseks kavatsetud soodustused talupoegadele ohustasid Balti aadlit ka nende talupoegade suhtes valitsuse poolt algatatavate soodus-

³⁷ Lieveni päevik, lk. 266.

³⁸ Lieveni päevik, lk. 321.

³⁹ Lieveni päevik, lk. 331.

⁴⁰ Lieveni päevik, lk. 257.

⁴¹ Lieveni päevik, lk. 306 jj., 308.

tustega, teisest küljest aga mõjustasid nad Kura- ja Liivimaa talurahvast teataval määral nakatavalt. Seetõttu tegi Liivimaa maamarssal propagandat Leedu kubermangudes talupoegadele kavatsetavate soodustuste vastu ja soovitas koguni korraldada siin agraarsuhteid Liivimaal kehtivate põhimõtete alusel⁴².

Maamarssal Lieveni järgmine Peterburi-reis toimus 2.—11. II 1864. See üritati ühenduses järgneval märtsikuul kokkukutsutava Liivimaa maapäevaga. Maamarssal pidi enne seda pealinnas selgitama meeoleolusid ja seisukohti mõningais Liivimaa rüütelkonnale tähtsais küsimusis, eriti kohaliku rekonversiooni-liikumise suhtes, mida kavatseti eeloleval maapäeval käsitlusele võtta⁴³. Selle reisu eel oli Liivimaa aadli ringkonnis ka mõningaid skeptikuid, kes kartsid, et see võib kujuneda rüütelkonnale kahjulikuks, kuna pealinnas mõõtuandvate poliitiliste tegurite, eriti keisri poolt võib esile tulla avaldusi, mis võiksid kujuneda maapäevale siduvaiks. Sellest hoolimata sõitis maamarssal siiski koos rüütelkonna sekretäriaga pealinna.

Kuigi maamarssali seekordse Peterburi-sõidu ametlikuks peaülesandeks olid Liivimaa rekonversiooni-liikumisega seotud küsimused, kujunes aga tegelikult tema huviala ja tegevusraadius märksa laiemaks. Nagu tavaliselt, nii oli tal ka seekord kõige tihedam kontakt siseminister Valujeviga. Temale oli määratud ka maamarssali esimene visiit Peterburis. Ja see, mis sel puhul vürst Lieveni päevikus kirjutatakse⁴⁴, näitab ka omalt poolt, milliseks põhitooks Balti aadlile oli Vene tollaegne siseminister. Temalt sai Liivimaa rüütelkonna kõrgeim esindaja informatsiooni valitsusringkondade seisukohtadest ja kavatsusist Balti poliitikas ja samuti tähtsaid nõuandeid oma rüütelkonna huvides teotsemiseks. Valujev seletas, et valitsusel ei olevat küll kavatsust laiendada Vene uut semstvokorraldust ka Läänemerekubermangudele, kuid Balti provintside olukorda agraarküsimuses pidas minister väga ohtlikuks. Siin pidi ta konstateerima valitsevais ringkonnis väga tugevat kallakut rakendada Vene 1861. a. talurahvaseadust ka Läänemeremal. Ja kui sellekohased püüded seni pole andnud tagajärgi, siis arvas Valujev, et see olevat otsustavalt mõjustatud tema vastuseisust. Edasi tähendas ta rõhutatult, et Balti aadel seisaks agraarküsimuses suure hädaoahu ees, kui siseministriks saaks mees, kes Balti erikorda ei kaitseks või halvemal juhul oleks koguni selle korra ründajate liitlaseks. Seepärast soovitas minister kohalikule rüütelkonnale teha omalt poolt kõik võimalikud kontsessioonid, et vältida Balti aadlit ähvardavat suuremat hädaohtu.

⁴² Lieveni päevik, lk. 269, 306.

⁴³ Staël v. Holstein, Fürst Paul Lieven, lk. 24 jj.

⁴⁴ Lieveni päevik, lk. 1 jj.

Samas vaimus arendas minister Valujev oma nõuandeid ka paar päeva hiljemini oma pikemas keskustelus vürst Lieveniga⁴⁵. Valujev arvas, et kui ta püsiks veel paar aastat ministri kohal, siis aitaks ta Liivimaa agraarseadusandluse alal konservatiivsed põhimõtted võidule. Kuid olevat võimalik, et ministeerium juba järgmisel aastal on „demokraatliku partei“ käes ja siis ei saavat ta Balti aadlit enam kuidagi aidata. Liivimaal avaliku rahu võimaliku rikkumise korral ei aitaks rüütelkonna vaikimine agraarküsimuses. See võetakse siis niikuinii riiginõukogus päevakorda. Seepärast pidas minister soovitavaks võtta Liivimaal juba lähemal maapäeval agraarküsimus kaalumisele. Tähtis olevat see küsimus vähemalt algatada, sest tegelikult olevat mitmesuguseid võimalusi, näiteks Läänemere-maadekomitee kaudu jne., selle arutamist lõpmatuseni pikale venitada. Vastava algatusega asetuksid Balti provintsid igal juhul paremasse seisundisse, nii et ka rahutuste puhkemise korral võidaks öelda, et asja kallal juba töötatakse. Seepärast soovitas minister kategooriliselt mõjustada Liivimaa maapäeva, et ta talurentnikkude kindlustamise küsimuse arutusele võtaks.

Tähtsaks näpunäiteks maamarssalile oli ka ministri nõuanne, et Balti provintside mõisade poliitilisi õigusi kaitsedes ei rõhutataks rüütelkondade vastavaid ajaloolisi eesõigusi, mis pealinnas olevat ebapopulaarsed, vaid et argumenteeritaks esijoones selle väitega, et mõis on kohalikus poliitilises organismis tähtis lüli, mille kahjustamine häiriks kogu organismi.

Minister Valujevi juurde ruttas maamarssal ka kohe samal päeval, mil ta oli audientsil keisri ja keisrinna juures, et informeerida Balti rüütelkondade mõjukat sõpra kõigest kuuldust ja nõu pidada edaspidise teotsemise kohta⁴⁶. Samuti oli Valujevile määratud ka vürst Lieveni viimane visiit⁴⁷ enne pealinnast lahkumist, mil ta üheksapäevase Peterburis viibimise ajal sai siseministriga neljandat korda kokku.

Teine mõjukas kõrgem võimukandja, kellega maamarssal Lievenil oli seekordsel pealinnas viibimisel usalduslikke kokkupuuteid, oli rahaminister M. v. Reutern, kes nii isa- kui emapoolselt kuulus Balti aadlisse ja oma noorusaastad oli veetnud Liivimaal ning oli jäänud ka hiljemini „heaks baltlaseks“⁴⁸. 1862. a. oli ta saanud Vene rahaministriks, kelleks jäi 1878. aastani.

Maamarssal Lieveni Peterburis viibides tema oligi see, kes võis Liivimaa rüütelkonnale anda asjatundlikku nõu agraarolude korralduse alal. Ta soovitas nimelt nii palju ja nii ruttu kui võimalik kiirustada taludemüüki. Kaalutlus sel puhul oli puhtpoliitiline ja

⁴⁵ Lieveni päevik, lk. 16 jj. (6. II 1864).

⁴⁶ Lieveni päevik, lk. 40 jj.

⁴⁷ Lieveni päevik, lk. 59.

⁴⁸ A. T o b i e n , Die livländische Ritterschaft I, lk. 96.

lähtus ainult aadli huvidest. Minister konstateeris pealinna poliitilistes ringkondades tugevat kavatsust laiendada Vene agraarreformi ka Balti provintsidele. Seni oldavat küll Vene asjadega niivõrra rakked, et Balti küsimused lükkuvat mõneks ajaks edasi. Kui nüüd vahepeal Balti kubermangudes suudetakse taludemüüki võimalikult jõudsasti edasi arendada, siis loodavat sellega hoopis uus olukord. Vaevalt hakkaks siis valitsus võimaldama maasaamist soodsamalt neile talupoegadele, kes seni veel maata⁴⁹.

Nagu eelmiselgi pealinnas viibimisel, oli maamarssal ka seekord teretulnud külaliseks ka välisminister vürst Gortšakovi juures. Siin viibis ta dineel ja võis teine kord keskustella ka intiimsemalt Balti küsimuste üle⁵⁰. Välisministriga oli maamarssalil peamiseks arutlusaineks Liivimaa rekonvertiitide probleem.

Vene kõrgemaist võimukandjaist Balti aadli suhtes opositsiooniliselt meelestatud riigisekretär Butkoviga oli maamarssal Lievenil kõnelusi juba varemini päevakorda tõusnud justiitsreformi asjus ja sellega ühenduses semstvo-asutiste võimaliku laiendamise üle ka Läänemeremaade kohta⁵¹. Siin vürst Lieven kaitses seisukohta, et Baltimail mõisnikkude senine õigus valida kohtunikke pidavat jääma kehtima ka edaspidi, mis väide Butkovile ei olevat meeldinud. Samuti kasutas maamarssal juhust, et teha propagandat semstvo-asutiste laiendamise vastu Baltimaile, mille aristokraatliku põhikorraga need demokraatlikud asutised ei sobivat.

Peterburis viibides ei võinud maamarssal Lieven jätta kahe silma vahele ka niisugust tähtsat tegurit, nagu keisri kantselei III osakonna (poliitilise politsei) ülemat vürst Dolgorokit, keda ei peetud üldiselt Balti aadli pooldajaks⁵². Minnes Dolgoruki juurde Liivimaa rekonvertiitide küsimuses oli maamarssalil võimalus keskustella pikemalt ka letofiilide arendatava propaganda üle⁵³. Dolgoruki seletas varjamatult, et ta saanud letofiilide tegevusest mulje, et siin ei esine kuigi hädaohtlikud, vaid koguni healoomulised inimesed. Maamarssali üllatuseks leidis Dolgoruki väljasaadetud läti tegelase Besbardi'se kohta isegi kiidusõnu ja avaldas arvamust, et olevat aeg võimaldada talle kodumaale tagasi pääseda. Vürst Lieven pidas muidugi tarvilikuks selle seisukoha vastu oponeerida, leides, et kuigi Besbardi ja teised temataolised tegelased ei ole otseselt mässu ja revolutsiooni õhutanud, olevat nad ometi oma laialiste sidemete kaudu, eriti rahvakooliõpetajate keskel, kasvatanud vihkamist seadusliku korra kandjate, aadli ja vaimulikkonna

⁴⁹ Keskustelu minister Reuterni ja maamarssal Lieveni vahel 5. II 1864, Lieveni päevik, lk. 7—8.

⁵⁰ Lieveni päevik, lk. 10, 37 jj.

⁵¹ Lieveni päevik, lk. 49 jj.

⁵² Vrd. siseminister Valujevi iseloomustus — Lieveni päevik, lk. 59.

⁵³ Lieveni päevik, lk. 58 jj.

vastu, mis aja jooksul kujunevat kehtiva korra aluste ohtlikuks õõnestamiseks. Pooldamata Besbardise vastu tarvitusele võetud vahendite lõpetamist, rõhutas maamarssal, et tema väljasaatmine olevat meeoleolusid läti rahvastiku keskel soovitavalt masendanud.

Maamarssali Peterburis viibimise haripunktiks kujunes muidugi audients keisri juures 8. II 1864. Juba paar päeva enne seda oli vürst Lievenil olnud juhus Peterburi aadliklubi ballil monarhiga mõni sõna juttu ajada⁵⁴. Nagu siis, nii ka audientsil oli keisri esimeseks küsimuseks, kas Liivimaal on kõik rahulik. See andis maamarssalile kohe soodsa võimaluse võtta kõne alla seni läti talupoegade keskel esinenud palvekirjade-liikumise. Vürst Lieven võis kinnitada, et kuna liikumise nimehed nüüd tabatud ja üks neist välja saadetud, siis olevat meeoleolud juba peaaegu täiesti rahunenud⁵⁵.

Tähtsama küsimusena keiserlikul audientsil tuli kõne alla Liivimaa õigeuskliku talurahva keskel toimuv rekonversiooni-liikumine, nagu see ka maamarssali Peterburi-sõidu kavas oli ette nähtud. Keiser omas selle kohta juba üksikasjalisemat informatsiooni, mis oli saadud peamiselt Balti kindralkubernerilt ja siseministrilt. Siin võis maamarssal Lieven liigne kord veenduda, kuivõrra keiser, kes avaldas kartust, et liikumine Liivimaal võivat Euroopa silmis skandaali tekitavaks kujuneda, sellegi küsimuse puhul arvestas välispoliitilisi olukordi. Kindlat seisukoha avaldust keisrilt siiski ei järgnenud, kuigi maamarssal Lieven omalt poolt kõigiti oli püüdnud näidata, et rekonversiooni-liikumine eriti Liivimaa Eesti osas on kujunemas niivõrra ulatuslikuks ja ägedaks, et siin võivad aidata ainult kontsessioonid luteri usku taasiirduda soovijaile.

Samal päeval oli maamarssalil audients ka troonipärija suurvürst Nikolai ja keisrinna juures, kellega kõneldi peamiselt Liivimaa rekonversiooni-liikumise üle⁵⁶. Päevik märgib eriti audientsil keisrinna allakriipsutatud lahkust Liivimaa rüütelkonna esindaja vastu.

Keisrikoja liikmeist võttis vürst Lieveni vastu ka suurvürstinna Helene Pavlovna, kellega arutati elavalt rekonversiooni küsimust Liivimaal ja sepitseti plaane, kuidas esineda selle puhul Peterburi poliitilises ringkonnis. Siit sai maamarssal ka väärtuslikku informatsiooni pealinnas valitsevate vastavate vaadete ja meeoleolude kohta⁵⁷.

Peale kokkupuudete ülalesitatud kesksete võimu- ja mõjuteguritega olid suure tähtsusega ka need ühendused, mida maamarssalil oli pealinnas n.-õ. teise astme funktsionääridega. Heasoovlikkude abistajatena ja informeerijaina olid vürst Lievenile teenekad kõigepealt need sakslased, keda leidis arvukalt Peterburi kõrgemais ametiasutis. Nii sai maamarssal seekordsel Peterburis viibimisel

⁵⁴ Lieveni päevik, lk. 23.

⁵⁵ Lieveni päevik, lk. 30 jj.

⁵⁶ Lieveni päevik, lk. 37.

⁵⁷ Lieveni päevik, lk. 5.

mitmeti väärtuslikke nõuandeid ja informatsiooni võõraste usutunnistuste departemangu direktorilt krahv E. Siversilt. Juba järgmisel päeval pärast ametialalist jutuajamist Riia peapiiskopi Platoniaga ruttas Sivers sellest suure saladuse katte all informeerima ka vürst Lievenit⁵⁸, kellele ta võis teatada oma katseist mõjustada peapiiskoppi, et see nõustuks omalt poolt toetama Liivimaal veneõigeusuliste luteri usku taassiidumise võimaldamist. Kui krahv oli kujutanud olukorda Liivimaal niivõrra ärevana, et ühel ööl siin kõik veneõigeusu kirikud võivad langeda kurja käe läbi tuleroaks, oli ta võinud kuulda peapiiskopilt olulist mõõndust, et segapaarid võiksid oma lapsi kasvatada luteri usus. Et peapiiskoppi mõjustada veelgi suuremale järeleandlikkusele, algatas krahv salakavala plaani, meelitada teda tasuks selle eest metropoliidiks saamise väljavaatega, mispuhul ta oleks võinud arvestada siseminister Valujevi toetust.

Teistest kõrgemaist funktsionääridest, kes osutusid maamarssalile mitmeti kasulikuks, olgu veel mainitud mõningaid. Kohtuministriumi departemangu direktoriga parun Wrangel'iga oli vürst Lievenil nõu pidada, kuidas seoses talurahva käärimisega paaris läti kogukonnas tekkinud protsesside puhul saaks mõõda pääseda senatist⁵⁹, mis juba mõnda aega oli Balti aadlile mitmeti ebamugavaks asutiseks. Täiesti oma inimene oli maamarssal Lieven ka keisri kantselei II osakonna juhataja parun M. Korffi juures, kellega peale ametlike asjade õiendamist aeti ka sõbramehelikku poliitilist juttu⁶⁰. Sama osakonna ametnikkude hulgast sai vürst Lieven tähtsat poliitilist informatsiooni ja rüütelkonnale kasulikke näpunäiteid baltlaselt G. v. Brevern'ilt⁶¹.

Tähelepanelikult kogus maamarssal Lieven andmeid ka oma mõjus tõusvate slavofiilsete ringkondade kohta, mis olid mitmeti kurjaennustavad. Seejuures avaldas ta endale omast diplomaatilist takti nendele ringkondadele tagasihoidlikult silmadegi tegemiseks. Iseloomuline ses suhtes oli väike vahejuhtum dineel vürst Gortšakovi juures⁶². Siin oli Balti aadlist pärinev kammerhärri parun K. Ungern-Sternberg tugevasti oponeerinud I. Samarin'ile talurahvaküsimuses ja sel puhul avaldanud väite, et ühelgi teisel seisusel ei olevat nii ilmselt kalduvust võõrast vara ülekohtuselt omastada kui talupoegadel. Vürst püüdis selle vastu vaidlevat tuntud slavofiili J. Samarinit ka omalt poolt toetada ja pidas tarvilikuks hiljemini ebadiplomaatiliselt ninakale kammerhärriale ette heita, et see oma talupoja-vaenulise seisukoha arendamisega heitvat kahtlast varju kogu Balti aadlile.

⁵⁸ Lieveni päevik, lk. 9 jj.

⁵⁹ Lieveni päevik, lk. 8.

⁶⁰ Lieveni päevik, lk. 24.

⁶¹ Lieveni päevik, lk. 14 jj.

⁶² Lieveni päevik, lk. 10.

Üldiselt oli maamarssal Lieven oma seekordsel suhteliselt lühikesel Peterburis viibimisel olnud väga aktiivne, oli kokku puutunud rohkearvuliste tähtsate poliitiliste võimutippudega ja juhtivate ametnikkudega, kellelt oli saanud väärtuslikku informatsiooni ja heasoovlikke nõuandeid. Ta üldmulje oli siiski õige pessimistlik, mida ta kokku võtab oma kirjas õele⁶³, „et inimesed on Peterburis sõbralikud, kuid olud ähvardavad“. Ta oli märganud valitsuses konservatiivse elemendi, Valujevi, Gortšakovi jt. mõju vähenemist, riiginõukogus slavofiilsete mõjude nooruslikku edasitungi. Ta kartis radikaalse Miljutin'i peatset võimuletulekut ja sellega ühenduses „agraarsotsialismi“ ja vene rahvusliku fanatismi võidutsemist, mille teooriad leidsid juba vaba rakendusvälja Leedus. Kuigi ta hindas veel tähtsaks keisri heasoovlikku toetust Balti provintsidele ja siinseile rüütelkondadele, pidas ta aga üldiselt poliitilist olukorda halvaks ja Balti aadlile ohtlikuks. Nende muljete mõju all läkski maamarssal Lieven vastu eesolevale maapäevale, millel tema Peterburist toodud informatsioon ja eriti Valujevilt ja Reuternilt saadud nõuanded etendasid olulist osa.

(Järgneb.)

Hans Kruus.

Eestlaste osa Pärnu linna elanikkonnas Vene valitsuse algaastail 1710—1720.

Täisõiguslike linnakodanikkude kõrval leidub Pärnus XVII ja XVIII sajandil „eeslinna elanikkude“ („Vorstädter“) nime all tuntud kiht, millest suurema osa moodustavad eestlased. Tavaliselt esineb see kiht ka „kandjate ja kalurite“ („Träger und Fischer“) nimetuse all.

Selle kihi päritolu on väga mitmekesine. Osalt on eeslinna eestlased juba sugupõlvede kaupa elanud linna ümbruses ja saanud linnakodanikkudega sama saatuse osaliseks; iseäranis on nad kannatanud 1710. a. karmi piiramise ja katku ajal¹. Osalt — ja kindlasti mitte väikesel määral — leidub nende seas maalt põgenenud talupoegi, kes lootsid leida linnas tööd ja vabadust. Iseäranis raske Põhjasõja aeg aitas suurendada seda osa elanikkonnast². Ka mõni endine sõdur leidis eeslinna elanikkonnas uue tegevuspõllu, nagu tuntud kandja Christopher Elbaum³.

⁶³ Staël v. Holstein, Fürst Paul Lieven, lk. 28.

¹ H. Laakmann väidab, et 643 eeslinna elanikust on 1710. a. 574 surma saanud. Pärnu ajalugu koguteoses „Pärnumaa“, Tartu 1930.

² Vrd. allpool.

³ Raeprot. 15. I 1712 Pärnu Linnaarhiiv (PLA).

Linna raad suhtus juurdetulijatesse võrdlemisi vastutulelikult. Et elanikkond — iseäranis eeslinna elanikkond — sõja ja piiramise tagajärjel tublisti oli vähenenud, siis oli raad elanikkonna kasvust väga huvitatud. See mõjus ka tema suhtumisele talupoegade juurdevoolusse. Kui 1716. a. novembris kandjad Tartu talupoegade juurdevoolu üle kaebasid ja rae tähelepanu sellele juhtisid, et Tartu talupojad kitsendavad töövõimalusi, vastas raad, kui nad niisama odava hinna eest ja sama hoolsusega nagu Tartu talupojad teeniksid linnakodanikke, siis raad muretseb selle eest, et keegi nende teenistusvõimalusi ei kitsendaks⁴. Sarnane asi juhtus ka juulikuus 1716. a. Kandja Puseppa Rein kaebas Paadremast päritoleva vabaksostetud möldripoja Hans Jürgen'i peale, kes linna olevat asunud ning siin hakanud töötama. Ka seekord ei asunud raad kaebaja seisukohale, vaid otsustas Hans Jürgenile lubada kuni lihavõtteni töötada, siis aga teda kohustada linna kammerhärra juures kandjaks sisse kirjutama⁵.

Esitatud näiteist selgub, et kandjad erinesid teistest eestlasist, kes asusid linna ümbruskonda elama: kandjateks võeti vastu — nagu rae suhtumisest Hans Jürgenisse selgub — ainult vaba talupoeg. See asjaolu tuleb ka nähtavale rae seisukohavõtmisest 1712. a. mais, kui ta endist sõdurit sel põhjusel vastu ei võtnud kandjaks, et tema pole vaba⁶. Kandjate kohta peeti nimekirju; nagu neid a. 1711 — kui Pärnus jälle ülesehitamistööd alustati — uuesti üles kirjutati ning korraldati⁷, nii pidi ka juurdetulnud kandja end linna kammerhärra juures registreerima. Kandjatel lasusid lõpuks teatavad kohustused ning neil oli teatavaid õigusi.

Kandjate peakohustuseks oli linna tööde („Ratsarbeit“) tegemine. Nende hulka kuulusid tööd nagu linna koristamine, ehitustööd, palkide ja puude raiumine metsas sillaehituse otstarbeks⁸, linna vaestemajas surnute matmine⁹ ja palju teisi. Nende tööde tegemine oli kandjatele sunduslik, selle eest igakordset tasu saamata¹⁰.

⁴ Raeprot. 23. XI 1716 PLA.

⁵ Raeprot. 17. VII 1716 PLA.

⁶ Raeprot. 14. V 1712 PLA. — Ehk küll põhimõtteliselt ainult vabu talupoegi kandjateks vastu võeti, oli siiski sõja ajal küllalt juhtumeid, et põgenenud talupoeg kandjate kihti sattus. Seletatav on see sellega, et harielikult lepiti talupoja suusõnalise ülekuulamisega, et kindlaks määrata, kas ta on vaba. Tagajärjeks oli, et peale 1710. a. mitu eeslinna eestlast mõisade poolt välja nõuti ja raad ka sunnitud oli neid välja andma.

⁷ Vrd. allpool.

⁸ Raeprot. 26. III 1717 PLA.

⁹ 1718. a. juunikuul kandjad keeldusid vaestemajas surnud isiku ilma tasuta matmisest. Raad sundis neid seda siiski tasuta tegema. Raeprot. 20. VI 1718 PLA.

¹⁰ Palkide raiumise eest said kandjad 10 wß. päevas. Raeprot. 26. III 1717 PLA.

Tööde tegemisest võis vabastada ainult raad. Raeprotokollides leidub mitmeid ülestähendusi palvete kohta, mida üksikud kandjad haiguse või teiste põhjuste tõttu raele esitasid, et neid linna tööd vabastataks¹¹.

Peale linna tööde olid kandjad kohustatud täitma linnaelanik-kude tööabi nõudmisi rae poolt kindlaksmääratud tasu eest. 20. IV 1711 — ajajärgul, mil peale piiramise ja katku asuti ülesehitamistööle — „kirjutati kandjad üles“, jaotati nad 5 rühma („Rotten“) ning nimetati rühmaülemad, ja nimelt 1) Jurri Sucks, 2) Willem Tönnis, 3) Mart Sachs, 4) Pilska Arend ja 5) Mart Elp. Iga päev pidi üks rühm turul asuma, et igaüks, kes tööjõude vajas, võis neid tööle palgata. Ühtlasi sellega määrati tööpalk („Tax vor tägl. Arbeit“); ja nimelt pidi iga kandja saama suvetööpäeva eest 9 wß. või 12 „Kupechen“ ja talvise tööpäeva eest 6 wß. või 8 „Kuppechen“¹².

Et rida töid, mis kandjatel tuli teha, nõudis teatavaid eriteadmisi ja oskusi, siis kasvas kandjate kihist välja teatavas mõistes spetsialiste. Niisuguse erirühma moodustasid soolamõõtjad. 20. IV 1711 — ühenduses kandjate ja kalurite üleskirjutamisega — nimetas raad ka soolamõõtjaid ja nimelt: Muhho Michel, Runa Mart, Lippardi Maddis, Icko Michel ja Ralli Maddis.

Erialana, kus kandjate soost isikud töötasid, esineb peaaegu-likult ehitustöö. Saksa soost tööjõudude puudus ehitustöö alal oli kestev nähtus Pärnu arengus XVII ja XVIII sajandil. Meistrite arv oli kaunis piiratud. Aastakümnel 1710—1720 mainitakse Pärnus ainult üks müürseppmeister Heinrich Grön. Loomulik oli, et töötegemine langes eestlaste osaks, kes elasid küllaldaselt arvul linnas ja evisid teadmisi sellel alal. Kehtis korraldus, et müürseppmeister Grön andis kandjate soost müürseppadele tarvilikku õpetust¹³ ning ehitustööde juures tema peale langes töö juhtimine ja kontrollimine, mille eest kandjad-müürsepad temale pidid andma teatavat tasu („seine Gebühr“)¹⁴.

Teatavas ühenduses müürsepatööga oli korstnapühkimine. Ka see töö langes rae poolt määratud kandja peale. Väike vahe-

¹¹ Müürsepp Kurra Peter näit. palub 28. IV 1719 teda haiguse pärast tööst vabastada; raad vabastas ta poolest tööst. Raeprot. 28. IV 1719 PLA.

¹² Raeprot. 20. IV 1711 PLA.

¹³ 23. IV 1714 teatasid müürsepad Sutti Hans ja Curra Peter raele, et nad oma töö meistri juures on välja õppinud, ja palusid, et raad neile sellekohase tunnistuse välja annaks. Raad päris asja kohta Gröni käest järele ja see teatas 27. aprillil, et nimetatud müürsepad on oma „õppeaja õigelt välja kannatanud“. Raeprot. 23. ja 27. IV 1714 PLA.

¹⁴ Et kandjad-müürsepad seda iga kord ei teinud ja Grön raele sellekohase kaebuse esitas, siis määras raad 25. XI 1712, et müürsepad „von denen 12 weißen, die sie vor ihre Sommer Arbeit täglich bekommen,

juhtum 1716. a. valgustab neid olukordi. 1716. a. alguses põgenes rae poolt määratud korstnapühkija linnast ja endine korstnapühkija mürsepp Goldmann keeldus seda tööd uuesti enda peale võtmast. Ta kutsuti raekotta ja tehti talle ülesandeks uuesti oma vanale tööle asuda. Goldmann vabandas end haigusega, majutamise ja kandjate peal lasuva avaliku tööga. Raad vabastas ta linna töö tegemisest, määras ta aga uuesti korstnapühkijaks ja lubas temale selle töö eest „endise tasu“¹⁵.

Nagu mürsepatöö alal, nii töötas ka puusepatööde alal eeslinna kandja, kes oma tööala järgi saanud lisanime — Puseppa Rein¹⁶.

Ehitustööliste liiki kuulusid teataval määral ka möldrid, kellelt nõuti teadmisi veskite ehitamistöös. Paaegu kõik 1710.—1720. a. raeprotokollides nimetatud möldrid on eestlased ja kord esinev „saksa mölder“ mainitakse just niisugusena. Raeprotokollides esinevad eesti möldrid on: linna hobuseveski mölder Uгла, Reiu veski möldrid Johann, Orrika Tönnis, Michel ja Dietrich (saksa mölder?). Möldrite suhtumine kandjate rühmitisse pole selge. Et linnas oli ainult piiratud võimalusi veskitööde õppimiseks, tuli linna veskitele võtta tööle väljaspool linna õppinuid — ja see tähendab maalt päritolevaid isikuid. Reiu mölder Orrika Tönnis näit. oli, nagu ta ise ütles, Audru kirikumaa peal sündinud ja veskitööd Pütz'i möldri juures õppinud, kuid raad pidi ta Võlla mõisa nõudmisel välja andma¹⁷. Reiu möldri Micheli pidi raad Põravere mõisa tagasi andma¹⁸. Arvestamata tõenäoselt sakslasest möldrit Diedrichit jäävad järele ainult möldrid Uгла ja Johann, kelle päritolu kohta puuduvad teated raeprotokollides ja keda ühenduses kandjatega ei mainita. Ka muus suhtes erineb möldrite seisukord kandjate omast. Möldrid ei olnud lihtsad palgatöölised; nad rentisid raelt veski ja töötasid saksa soost käsitöölistega samadel tingimustel.

Veel lähemal organisatsioonilt seisid saksa käsitöölistele kaks eestlaste gruppi — kangrud ja kalurid —, kes teataval määral omasid isegi tsunftilist organisatsiooni.

Näib, nagu oleks Pärnus XVII sajandi alguses olnud kaluriamet. Amet on aga järgneval sajandil jäljeta kaduma läinud¹⁹.

dem Meister Grön 2 weiße entrichten“. Raeprot. 25. XI 1712 PLA. — Peale eelnimetatud mürseppade mainitakse 1710.—1720. a. raeprotokollides sellistena veel Christopher Goldmann'i (vrd. ka allpool) ja Adam'it.

¹⁵ Raeprot. 17. II 1716 PLA.

¹⁶ Rein töötas, nagu ta ise 10. IX 1714 teatanud, 24 aastat kandjana linna juures. Raeprot. 10. IX 1714 PLA.

¹⁷ Raeprot. 20. IV, 8., 25. ja 26. VI 1714 PLA.

¹⁸ Raeprot. 29. VII 1712 PLA.

¹⁹ Julius Steini ülestähendused 1875. a.

XVIII sajandil olid kalurid sel viisil organiseeritud, et nad moodustasid rühma („Rotte“), eesotsas rühmaülemaga („Rottmeister“). 20. IV 1711 — ühenduses kandjate ja kalurite üleskirjutamisega — nimetas raad kalurite rühmaülemaks Rosa Hindrich'i²⁰.

Täielikul määral omasid ametiorganisatsiooni kangrud. Kangrute tsunfti skraa („Schrage“) kinnitas raad 5. VI 1669²¹. 1710. a. piiramise ja katku tõttu suri nähtavasti ka see amet välja, nagu terve rida saksa käsitöölise ameteid. Alles 1719. a. pöördus kangur Hinrich Hack rae poole temale ametikirstu („Amtslade“) väljaandmise palvega, et tema saaks õpipoisi ametiraamatusse sisse kirjutada²². Nähtavasti seekord amet uuendamisele siiski ei tulnud. Alles 4. I 1744 astus amet uuesti ellu²³. Kuigi kangrute ametit nimetatakse „mittesaksa“ („undeutsches“) ametiks, erinevad Pärnus 1710.—1720. a. esinevad kangrud²⁴ siiski väga silmapaistvalt eesti soost elanikkudest. Peale ühe — nimelt kandja Kulli Pauli Hansu — on nad kõik kodanikuvande andnud ja esinevad seega täisõiguslike kodanikkudena. Mis puutub nende päritolusse, siis üks neist oli Saksamaalt — Lüübekist — sisse rännanud, üks tuli Tallinnast²⁵, kaks Haapsalust, kuna kahe päritolu on teadmata. Päritolu Haapsalust ja nimekujud lasevad oletada, et osa neist nähtavasti olid rootslased. Kas peale Kulli Pauli Hansu veel eesti soost kangruid on olnud ja kuidas eestlased-kangrud suhtusid mitte-eesti soost kangrutesse, peab esialgu selgitamata jääma²⁶.

Kõik nimetatud eesti soost käsitöölise liigid ja kandjad töötasid umbes samadel alustel nagu saksagi käsitöölised: ka neil oli teatav ainuõigus oma tööaladel. Seda tunnistavad mitmed nende poolt raele esitatud kaebused isikute peale, kes nende tööalale

²⁰ Raeprot. 20. IV 1711 PLA.

²¹ Julius Steini ülestähendused 1875. a.

²² Raeprot. 21. VII 1719 PLA.

²³ Julius Steini ülestähendused 1875. a.

²⁴ Pärnus 1710.—1720. a. esinevad järgmised kangrud: Jakob Hinrich-Son (päritolu küsitav), Hinrich Hack (pärit Tallinnast), Hinrich Löding (pärit Lüübekist), Thomas Salomon (pärit Haapsalust), Hans Simonson Roos (pärit Haapsalust), Wolmar Pries (päritolu küsitav) ja eeslinna elanik ja kangur Kulli Pauli Hans (pärit Pärnust). (Vrd. ka H. Laakman, Das Bürgerbuch von Pernau (Abhandlungen des Instituts für wissenschaftliche Heimatforschung an der Livländischen Gemeinnützigen u. Ökonomischen Sozietät), Tartu 1936.)

²⁵ Hinrich Hack asus Audru mõisas, kust tema kavatses siirduda Pärnu linna. Kui sel juhul Audrus temale raskusi tehti, pöördus ta Pärnu rae poole palvega, teda aidata. Raad nõustus ja otsustas Audru mõisale tähen-dada, et Hack soovib saada Pärnu kodanikuks, ning sellele tähelepanu pöörata, et Hackile „kui vabale inimesele“ („als einen freien Menschen“) ei tohi takistusi teha. Raeprot. 16. IX 1712 PLA.

²⁶ Juba 1623. a. mainitakse 8 eesti („undeutsche“) kangrut oma vanema Martin Isst'iga. Vrd. Julius Steini ülestähendused 1875. a.

töötama katsusid asuda²⁷. Kui raad nende kaebusi ei rahuldanud, siis mitte sellepärast, et neil polnud õigust sellele kaitsele, vaid see-
pärast, et raad oli huvitatud linna rahvaarvu kasvamisest²⁸. Ka
selles mõttes ei moodusta eesti käsitöölised ja kandjad mitte eran-
dit, et nad töötamise ainuõiguse eest pidid linna „koormisi“ („onera“)
kandma: nagu teistelgi linnakodanikel lasus ka kandjate peal majuta-
mise koormis²⁹, kandjad pidid oma 'hobustega küüti vedama jne. Vahe
seisis ainult selles, et mõni koormis, nagu näit. vahikord posthobuste
juures, lasus kandjate peal naturaalkoormisena, kuna saksa käsitöölised
maksid ainult makse. Kuid ka müürseppadel oli õigus, kui vahi-
kord nende kätte jõudis, enda asemel kedagi teist palgata³⁰.

Küll aga oli märgatav vahe eeslinna eestlaste ja täisõigus-
likkude linnakodanikkude vahel oma asupaiga — linna — suhtes.
XVII sajandil — ajajärgul, mil eeslinna elanikkude arv küllalt
suur oli — eestlastel nagu teistelgi linna kodanikkudel oli täielik
liikumisvabadus. Asi muutus pärast linna piiramist ja katku 1710. a.
Nende sündmuste tagajärjel linna — ja sellega ka eeslinna — elanik-
kude arv oli tublisti kahanenud ja raad oli sellest huvitatud, et see
arv jälle kasvaks. Tagajärjeks oli, et raad võttis meelsasti vastu
uusi elanikke ja igapidi katsus raskendada elanikkude väljarändu.
Viimane asjaolu tuleb nähtavale iseäranis selgelt kandjate suh-
tes. Kui 25. X 1715 eeslinna elanik Lappi Hans luba paus maale
elama asumiseks, kuna ta haige oli ja majutamise koormis linnas
ravimist takistas, otsustas raad teda linnast mitte välja lasta („er
könne von der Stadt nicht entlassen werden“)³¹. Paistab, et
rae seisukohta kandjate liikumisvabaduse suhtes mõjustas maal
kehtiv talupoegade õiguslik seisukord. See selgub juhtumist a. 1714.
Nimelt nõudis sel aastal kohus Puseppa Reinu väljaandmist rae
poolt. Rein kutsuti raekotta ning küsiti temalt ta päritolu. Sel-
gus, et Rein oli Pärnu eeslinnas sündinud ja 24 aastat linnas
kandjana elanud. Selle asjaolu põhjal otsustas raad 21. IX 1714
Reinu mitte välja anda, sest ta olevat linna pärismees („da er bey
der Stadt erb währe“)³².

Max Aschkewitz.

²⁷ Vrd. eespool.

²⁸ Selles suhtes eestlastel ei läinud halvemini kui saksa soost käsi-
töölistel. Ka nende sagedasti esitatud kaebusi mitteõigustatud võistlejate
vastu ei rahuldanud raad sugugi iga kord.

²⁹ Kandja Hermann'i juurde näit. oli majutatud 18 sõdurit. Raeprot.
23. X 1719 PLA.

³⁰ Kandjate sagedate kaebuste tagajärjel lubas raad nendele palgata
4 isikut — kandjat —, kes kohustusid alalist hobusevahti pidama ja selle
eest said 16 rubla aastas oma seltsilistelt. Raeprot. 26. X, 23. XI ja 6. XII
1716 PLA.

³¹ Raeprot. 25. X 1715 PLA.

³² Raeprot. 10., 11. ja 21. IX 1714 PLA.

Le rôle des Estoniens dans la population de la ville de Pärnu dans la première décade de la domination Russe de 1710 à 1720.

Résumé.

Il se trouvait à Pärnu au XVII-e et XVIII-e siècle à côté des bourgeois une couche spéciale connue sous le nom „d'habitants du faubourg“, dont la majorité était constituée par les Estoniens. On les appelait habituellement aussi des „porteurs ou des pêcheurs“. Une partie de ces Estoniens du faubourg habitait déjà depuis des générations dans les alentours de la ville et il se trouvait parmi eux sans doute un nombre assez considérable de paysans enfuis de la campagne. L'époque de la Guerre du Nord a contribué particulièrement à accroître cette partie de la population. La municipalité traita ces nouveaux venus d'une manière assez hospitalière. Mais on n'accepta pour porteurs que des paysans affranchis. On tenait des registres sur les porteurs; ils avaient certaines obligations et certains droits. Ils étaient obligés principalement d'exécuter des travaux municipaux sans être payés régulièrement. Ils devaient suffire également aux demandes d'ouvriers de la part des bourgeois, mais contre rémunération. De cette couche des porteurs sortirent divers spécialistes, par ex. les peseurs de sel, les ouvriers du bâtiment, et liés à eux les ramoneurs, les charpentiers et les meuniers. Les meuniers n'étaient pourtant pas de simples ouvriers journaliers: ils louaient leur moulin à la municipalité et travaillaient aux mêmes conditions que les artisans allemands. Quant à l'organisation, deux groupes d'Estoniens se trouvaient encore plus près des artisans allemands — les tisseurs et les pêcheurs, qui possédaient même une espèce d'organisation corporative.

Akadeemiline Ajaloo-Selts 1936./37. tegevusaastal.

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi tegevuses jätkus 1936./37. a. peamiselt juba varemini alustatud ettevõtete ja tööde edasiarendamine ning teostamine. Seltsi väljaannetest ilmus „Ajaloolist Ajakirja“ 4 numbrit 1936. a. aastakäigust, neist nr. 3 ja 4 kaksiknumbrina, ja 2 numbrit 1937. a. aastakäigust. Ajakirja toimetusse kuulus kuni 1937. a. aastakäiguni peatoimetajana H. Kruus, liikmeina üldajaloo alal P. Tarvel, Eesti ja Põhjamaade ajaloo alal H. Sepp, arhiivinduse alal O. Liiv ja arheoloogia alal M. Schmiedehelm. 1937. aastast alates on ajakirja peatoimetajaks O. Liiv. Toimetuse liikmete arvu on suurendatud kahevõrra; praegu kuuluvad toimetuse liikmete hulka E. Blumfeldt, H. Kruus, M. Schmiedehelm, H. Sepp, P. Tarvel ja J. Vasar. Ajakirja juures teotseb ühtlasi toimetuse sekretärina H. Fischer. Uudsusena märgitagu veel, et alates 1937. a. esimesest numbrist ilmuvad ajakirjas avaldatud artiklitest samas prantsuskeelsed resümeed.

Jätkati tööd seltsi väljaandel ilmuvate suuremate teoste, nimelt „Eesti biograafilise leksikoni“ täiendusvihi, „Eesti ajaloo bibliograafia“ järgnevate vihkude ja ajaloo oskussõnastiku koostamisel.

„Eesti biograafilise leksikoni“ täiendusvihu toimetamine on lähenemas lõpule. Artiklite kontrollimistöö ja viimistlemise järel anti käsikirja algosa trükikotta ladumisele möödunud aasta suvel ja tegevusaasta jooksul laoti umbes pool käsikirjast, kuna käsikirja lõpposa ladumine lükkus saabuvasse tegevusaastasse. Laotud artiklite korrektuurid, mis lähetati tutvumiseks ka artiklite autoritele, on toimetuse oma istungeil läbi vaadanud ja nende parandamise lõpule viinud. „Eesti biograafilise leksikoni“ täiendusvihk, mis ilmub 1937./38. tegevusaastal umbes 10 trükipoogna suuruses, sisaldab ligi 600 artiklit ja peale selle umbes 400 jätkning täiendusartiklit. Toimetuse koosseis on olnud endine: peatoimetaja P. Tarvel, toimetusliige H. Kruus, sekretär J. Olvet. Alates aprillist 1937 on toimetuses abijõuna kirjavahetuse alal töötanud M. Sorgsepp.

„Eesti ajaloo bibliograafia“ (1877—1917) koostamist ja trükkimist jätkati E. Blumfeldti ja N. Loone toimetusel ning pr. L. Loone kaastegevusel. Tegevusaasta jooksul valmis ja ilmus 1937. a. mais trükist teose III vihk (lk. 289—432, nr. 5888—10121). Nimetatud vihk sisaldab järgmisi peatükke: XVI — Hariduse- ja kooliajalugu; XVII — Kultuurilugu; XVIII — Kirjanduse- ja kunstiajalugu; XIX — Rahvaluule; XX — Etnograafia ja XXI — Kohaajalugu. Teose IV ning viimne vihk sisaldaks seega *Biografica* ja registri.

Kõrvuti üldise bibliograafia koostamisega jätkus aastaülevaadete koostamine jooksva ajalookirjanduse üle Õpetatud Eesti Seltsi poolt väljaantava „Eesti ajaloo ja filoloogia aastaülevaate“ tarvis. Tegevusaasta lõpul oli lõpule jõudmas 1931. a. kohta käiva kõite trükkimine ja oli alanud ülevaate koostamine 1924./25. a. kohta.

Nagu varemil aastail, jätkas N. Loone ka 1936./37. tegevusaastal kaastööd „Ajalooteaduste rahvusvahelise bibliograafia aastaraamatule“.

Ajaloo oskussõnastiku komisjon töötas edasi uute oskussõnade loomisel. Komisjoni töödest võtsid osa J. V. Veski, E. Tender ja sekretärina L. Vilmre. Tööde pearõhk sel tegevusaastal langes üldiste sõnade redigeerimisele ja täiendamisele. Selgus, et teatav osa varemini loodud eestikeelseid vasteid on vananenud, ja tuli luua uued. Pealegi ilmnes, et puudus väga palju vajalikke oskussõnu, mille tõttu üldiste sõnade valimikku tuli süstemaatiliselt täiendada leksikonide ja sõnastikkude (Brockhaus, Eesti Entsüklopeedia, Haberkern-Wallach, Hilfswörterbuch für Historiker jt.) põhjal. Tegevusaasta lõpuks jõuti üldiste sõnade redigeerimisel S-tähe lõpuni, kusjuures mainitud ala täiendati ca 1500 uue oskussõna võrra ja redigeeriti ca 2500 oskussõna. Üldiste

sõnade redigeerimisega rööbiti fikseeriti väiksemal arvul uusi oskussõnu ka mitmete ajaloo abiteaduste alal (numismaatika ca 50, heraldika ca 50, tsunfti käsitöölise nimetused ca 40 sõna jne.).

Seltsi väljaannetest eriteosena on tehtud eeltöid „Ajaloalise arhiivi“ III köiteks, mis ilmub dr. O. Liivi toimetusel, pealkirja all „Suur näljaaeg Eestis“.

Selts võttis osa Ajalooliste Teaduste Rahvusvahelise Komitee Eesti Osakonna, Ida-Euroopa ajaloo-seltside föderatsiooni, „Eesti Ajaloo Kapitali“ komitee, asutis „Fenno-Ugria“ jt. ettevõtete tööst. 1936. a. juunis Helsingis toimunud teiste Soome-Eesti ajaloolaste päevade eestipoolsed korraldustööd tegi Akad. Ajaloo-Selts. Päevadel esinesid eesti poolt referaatidega dr. O. Liiv ja dr. J. Vasar. Lähem ülevaade neist kõigiti kordaläinud päevadest ilmus E. Blumfeldti sulest „Ajaloolises Ajakirjas“ 1936, nr. 2.

Lisaks endistele astus selts väljaannete vahetusse Tallinna Ajaloo Seltsiga ja Ukraina Teaduste Akadeemia raamatukoguga Kiievis, saates vastu „Ajaloolist Ajakirja“. Vastaval ettepanekul saatis selts oma osaliselt saksakeelseid väljaandeid Leipzigi asuvale „Deutsche Bücherei“ raamatukogule ja „Ajaloolise Ajakirja“ senised aastakäigud Varssavi Josef Pilsudski nimelise ülikooli humanistliku teaduskonna eesti keele lektoraadi raamatukogule.

Uusi liikmeid tuli tegevusaasta kestel juurde 6. Nimestikust kustutati liikmemaksu mittetasumise pärast 2 liiget. Tegevusaasta lõpul oli seltsil 95 liiget.

Seltsi juhatusse kuulusid: P. Tarvel (esimees), H. Kruus (abiesimees), M. Sorgsepp (kirjatoimetaja), R. Kleis (laekur), H. Sepp ja E. Tender (ametita juhatuseliikmed).

Revisjonikomisjoni kuulusid: O. Liiv, J. Vasar, V. Juhandi, asemikkudena N. Humal ja J. Madisson.

Tegevusaasta jooksul peeti 5 ettekandekoosolekut, 1 üldkoosolek ja aastakoosolek. Koosolekuist osavõtjate keskmine arv oli 20. — Seltsi koosolekuil esitati järgmised referaadid:

8. oktoobril 1936 — L. Gulkovitsch: Ajalugu kui mõiste ajalugu (Geschichte als Begriffsgeschichte).

Esitatava referaadi aluseks oli käsitus, et mõistete areng kujutab esiteks liikumapanevat ja teiseks korraldavat printsiipi ajaloos. Et mõisted metafüüsilisest olusest astuvad ajaloolisse ja selles arenevad, tekibki üldse ajalugu. Et mitte kõik mõisted üheaegselt ei esine ajaloo käigus, vaid esile kerkivad üha uued mõisted ja mõistete kompleksid, korraldub ajaloo käik üksikuteks kultuurideks ja need omakord üksikuteks epohhideks. Iga üksiku kultuuri olu seisab selles, et tema aluseks on iseseisev mõistetesüsteem. Mõistete süstemaati-

line korraldus teatavas kultuuris tekib selle läbi, et mõisted grupeeruvad ühe või paljude kesksete mõistete ümber. Nende kesksete mõistete iseloom määrab ära kultuuri olu, nende mõistete järgi on võimalik jälgida ka teatava kultuuri ajalugu. Sellised kesksed mõisted on näiteks niisugused mõisted kui „rahvas“ tugevasti poliitiliselt suunatud kultuurides, mõiste „jumal“ religioosse ilmega kultuurides, mõiste „harmoonia“ esteetilise ilmega kultuurides. Käsitelles sel viisil ajalugu kui mõistete ajalugu, ei ole vaimuajalugu mitte üksnes tähtsaid osi ajaloo käigus, vaid selle määrav tegur.

Niisugust ajaloo käsitlust on võimalik demonstreerida näiteks juutide ajalugu vaadeldes. Juutide ajalugu on usulis-eetilise ilmega kultuur. Nende ajaloo keskuses seisab jumaluse mõiste ajalugu. Selle jumaluse mõiste monoteistlik külg kujundati välja prohvetite poolt, eetiline külg sajandite pikkuses arengus. Ka juutluse filosoofiale on omane see joon, et selle kesksed mõisted on religioossed ja et selle keskpunktis seisab seetõttu jumaluse mõiste. See juudi filosoofia eriline omadus ei ole aga mitte eriline nähtus filosoofia ajaloos, vaid igal kultuuril on oma eriline sisemiselt määratud filosoofia. Igale kultuurile on omane veel see asjaolu, et selle kultuuri piirkonnas kõneldakse üht keelt. Et keelt tuleb vaadelda kui vaimse arengu väljendust, võimaldab ka see asuda seisukohale, et ajaloo määravaks kujundavaks printsiibiks on vaimne printsiip.

22. oktoobril 1936 — H. Moora: II rahvusvaheline muinasteadlaste kongress Oslos.

II rahvusvaheline muinasteadlaste kongress, mis peeti 1936. a. sügisel Oslos, oli oma asukoha poolest hästi valitud, sest Norra asub praegu Euroopa muinasteadusliku uurimise arendamise ja saavutiste suhtes esikohal. Peaettekannetest olid tähelepanu väärivamad norralaste ettekanded. Huvitavamad ja ühtlasi aktuaalsed küsimused, mida käsiteldi, olid järgmised.

1. Norra vanima asustuse küsimus. Selle järgi on leitud Norra põhjapoolseimast osast, mida seletatakse asjaoluga, et geoloogide andmeil vabanesid Golfi hoovuse mõjul jääst kõige varemini Loode- ja Põhja-Norra.

2. Norra kaljujooniste küsimus. Norras on säilinud vanu kalju-maale ja graveeringuid, peamiselt jahiloomade pilte. Et ka mujal arktilistes maades sellelaadilisi jooniseid leidub, siis on see küsimus huvitav ka rahvusvaheliselt, osutades rahvaste ühisele psühholoogiale.

3. Germaani ornament-stiilide küsimus. See stiil kajastus kujutavas kunstis rahvasterändamise ajastul ja seda on leida kõigilt Euroopa aladelt.

4. Viikingite aja kultuuri küsimus. Siin peatuti eriti viikingi laevaleidudel. Norralased väitsid, et kuigi siin esineb idamaisi elemente, on leiud siiski peamiselt norra omapärane töö.

5. Tuntud norra muinasteadlane prof. A. W. Brögger esines huvitava ja julge seisukohaga Euroopa esimese merikultuuri järgu kohta, milleks ta peab pronksiaega, II ja I aastatuhande vahetust e. Kr. Ta arvab, et see oli esimene ajastu, mil purjetati kaugemaid radasid kui hiljemini. Tollesse ajajärku pidi kuuluma ka uue mandri — Ameerika esmakordne avastamine. Mälestused kaugetest merisõitudest kajastuvad ka vanades kirjalistes allikais.

6. Norra viikingiaja talude ja ehitiste küsimus. Tollest ajast säilinud ehitiste alusmüürid lubavad teha mitmeid järeldusi.

Kongressi eriseksioonides käsitleti 1) paleoliitilist aega, 2) mesoliitikumi, mille puhul Eesti esindaja prof. H. Moora tutvustas kongressi Kunda leidudega, 3) neoliitikumi ja 4) lõpuks metoodilisi küsimusi ja uuemat aega.

Peale otsese kongressi töö korraldati mitmeid huvitavaid ekskursioone.

Samal koosolekul — H. Sepp: Tööjõu kasutamise küsimus Eestis vanemal ajal (kuni XIX sajandini).

Töökäte rakendamise küsimus Eesti ajaloos on üsna tihedasti seotud rahvastiku tiheduse küsimusega, samuti ka mõisa omamajapidamise arengu astmega. Laastavate sõdade järel oli tööjõu puudus eriti suur, mille tõttu sattus raskesse olukorda ka mõisamajapidamine. Tööjõu puudus oli õieti tunduv Eesti ala idaosades juba Plettenbergi sõdade järel, veel enam aga peale suuri sõdu XVI sajandi teisel poolel ja XVII sajandi alguses. Säärastel aegadel püüti lahendada tööjõu nappuse küsimust selle kaudu, et võideldi vabadikkude vastu, nõudes, et nad hakkaksid peremeesteks või aastasulasteks, s. t. et olemasolev tööjõud maksimaalselt kasutataks. Samuti võideldi ka jooksikute vastu.

Vabadikkude küsimuses oli Rootsi valitsus samal seisukohal, olles huvitatud sellest, et talu adramaade, s. o. maksuadramaade arv oleks võimalikult suurem — riigi sissetulekute huvides. Rootsi agraarseadusandluses leidis tähelepanu ka tööjõu maksimaalse kasutamise küsimus. Liivimaa kohta käivates agraarseadustes Karl XI ajast nõuti, et taludes, kus liiga palju inimesi, osa neist asustataks uudismaale, osa aga paigutataks taludesse, kus tööjõudu vähe. Kuid ühes sellega Rootsi valitsus püüdis lahendada asustamise küsimust, mis Liivimaal oli seda kergem, et kaugelt suurem enamik adramaadest oli riigistatud.

Samasugused nähtused kordusid ka peale Põhjasõda. Ka siis tuli mõisavõimul tegelda tööjõu maksimaalse rakendamise küsi-

musega. XVIII sajandi lõpul vähenes aga tööjõu otstarbekohase rakendamise võimalus mõisa asustamisvõimaluste nappuse ja majapidamise ekstensiivsuse tõttu.

26. novembril 1936 — A. Perandi: Juriidilise terminoloogia areng eesti keeles kuni Eesti iseseisvumiseni.

Juriidiline terminoloogia on arenenud õige palju käsikäes õiguslikkude instituutidega, mille tähistamiseks see on tekkinud. Juriidilise terminoloogia loob rahvas koos instituutidega. Üldiselt on terminoloogia arenenud iseseisvalt, õigusliku tava alusel, või jälle on õiguslikud oskussõnad loodud kunstlikult. Sel alusel võime eesti juriidilise terminoloogia jagada kahte perioodi: I — ajajärk vanast iseseisvusaegsest Eestist kuni Eesti omariikluse tekkimiseni ja II — Eesti omariikluse ajastu. Esimene periood jaguneb kahte ossa: 1) omapäraste õiguslikkude instituutide ja omapärase juriidilise terminoloogia tekkimise ajastu ja 2) võõraste õiguslikkude instituutide ja laenatud juriidilise terminoloogia ajastu, mis algab hilisrootsi ajaga.

Vana Eesti iseseisvuse ajast on pärit õiguslikud terminid „vakk“ ja „kihelkond“, kiligunde ehk kihlakunta. Viimase tekkimise kohta on avaldatud lahkuminevaid arvamusi. Referent leiab, et kihelkonna nimetus on tekkinud eestikeelsest sõnast „kihlama“, mis tähendas varemini ka juriidilist tehingut üldiste ettevõtete loomiseks.

Ürgse päritoluga on ka „pere“ nimetus õigusliku terminina. Ka „vanema“ nimetus on pärit juba ajastust, mil eestlaste ühiskondlik korraldus ei olnud veel välja kujunenud. Tema tekkiinist tuleb otsida ajajärgust, mil eestlased moodustasid veel kogukondliku organisatsiooni ja võim oli kõige vanema käes sugukonnas.

Iseloomustav nende näidetena toodud juriidiliste terminite suhtes on see, et aja jooksul muutub instituudi sisu ja struktuur, kuid nimetus jääb endiseks. Varase Rootsi aja lõpul kadus talurahva isetegevus õiguslikul alal. Selle lõpp tähistab ka iseseisvate õiguslikkude instituutide ja omapäraste õiguslikkude terminite ajastu lõppu.

14. veebruaril 1937 — V. Juhandi: 1905. a. küsimustikust Eestis.

Kronoloogilise jaotuspõhimõtte järgi on 1905. a. ajastus Eestis eraldatavad neli suuremat perioodi: 1) eelajastu — kuni 1905. aastani; 2) revolutsioonilise liikumise esimene järk — 1905. a. jaanuarist sügiseni; 3) teine järk — sügisest detsembri teise pooleni ja lõpuks 4) revolutsioonilise liikumise likvideerimise ja reaktsiooni aeg alates 1905. a. detsembrist. Eelajastu puhul on üheks oluli-

semaks uurimisülesandeks sotsialistlik-revolutsiooniliste liikumiste algete jälgimine. Revolutsiooni esimese perioodi vaatlemisel peaks peatähelepanu langema rahvahulkade revolutsioneerumise protsessile ja vastavate organisatsioonide ning rühmitiste väljakujunemisele. Revolutsiooni tuumajastus, milles eraldub veel alaperioode, nagu oktoobripäevad ja detsembrikuu mässuliikumine, esineb omaette uurimisühikuina rida keskseid sündmusi; siia koondub ühtlasi 1905. a. ideoloogiline probleemistik. Revolutsiooni likvideerimise ajastu teemastikus on üheks peamiseks uurimisalaks karistus-salkade tegevus maal.

1905. a. uurimisalale teisiti lähenedes võivad olla selle jaotuse aluseks ühiskondlikud klassid või rühmitised ja neist kantud liikumised ning voolud. Siia küsimuste-sarja kuuluks ka kontr-revolutsiooniliste jõudude vastutegevus. Selles küsimustikus, mis üldiselt haarab 1905. aastat kui ühiskondlikkude liikumiste ajastut, on uurimisobjektidena eriti rõhutatavad intelligentsi kui juhtiva, organiseeriva teguri osa revolutsioonis ja Tallinna töölisliikumine ning Põhja-Eesti talurahva liikumine hulgaliikumise tsentraalsete avaldustena.

Neist küsimustekompleksidest tuletuvad lõpuks ajastu sünteetilised küsimused, mille hulgas osutub tähtsaimaks ajastu pärand järgnevaile ajajärkudele ja 1905. a. liikumise hinnang eestluse vabadus- ning iseseisvuspüüete seisukohalt. Sünteetilise uurimise ülesannete hulka kuulub ka ajastu jaotus sisuliselt põhjendatud järkudesse ja viimaste kui ka muude erinähtuste kohta vastava spetsiaalterminoloogia loomine.

25. veebruaril 1937 — M. Sorgsepp: Austria-Ungari Balkani-poliitika enne maailmasõda (a. 1912—1913) (ilmus „Ajaloolises Ajakirjas“ 1936, nr. 3/4).

11. märtsil 1937 — L. Mark: Vene-Inglise suhted Vene-Jaapani sõja taustal (ilmus „Ajaloolises Ajakirjas“ 1937, nr. 1).

Samal koosolekul — H. Kõrge: Jooni Taani-Vene vahekorra Vana-Liivi konföderatsiooni riigi langemise järel a. 1561—1576 (ilmus „Ajaloolises Ajakirjas“ 1937, nr. 2).

9. mail 1937 — P. Tarvel: Jooni valgustusajastu olemusest (ilmub „Ajaloolise Ajakirja“ järgmises numbris).

Lõpuks mainitagu veel, et 1936. a. sügisest alates asub Akadeemilise Ajaloo-Seltsi büroo Eesti Kirjanduse Seltsi majas Aia t. 19.

Marta Sorgsepp.

Arvustused.

Juris Vigrabs, Die Rosensche Deklaration vom Jahre 1739. Ein Beitrag zur Geschichte der Leibeigenschaft in Livland und Estland. Akadeemiline Kooperatiiv, Tartu 1937, 121 + 95 lk.

Pealkirjalt vähe pretendeeriv, annab see töö mitte ainult ülevaate Roseni deklaratsioonist, selle tekkimisest ja tema tähtsusest talurahva olukorra hindamisel XVIII sajandi esimesel poolel, vaid kirjeldab põhjalikult Roseni deklaratsiooni otseselt põhjustanud Vohnja möldri Jaani sangarlikku protsessi mõisniku vastu. Sellisena pakub käesolev töö teatava ülevaate ka talurahva olukorrast XVIII sajandi esimesel poolel, ajastust, mille kohta seniilmunud uurimused ei ole suutnud veel anda täiesti tõetruud pilti. Vigrabsi hinnangud Roseni deklaratsiooni kohta on tõestatud rohketel allikmaterjalidega ja peab lootma, et käesoleva teose ilmumiselega on lõpetatud vaidlused balti-saksa uurijate ja autori vahel Roseni deklaratsiooni hindamisel. On selge, et Roseni deklaratsiooni ei olnud tähtsusetu kantselseipaber, vaid dokument, milles Liivimaa rüütelkond ametlikult tegi sellekohase järelepärimise peale teatavaks kõrgematele Vene võimudele Liivimaa talurahva õigusliku seisundi. Kuigi väited, millele rajanes deklaratsioon, ei vastanud ajaloolisele tõelisusele, siis on autor tagasihoidlikult teinud selgeks, et selline oli kogu tolleaegse aadli tõekspidamine talurahva õiguslikust seisundist, kes käsitles talupoega kui oma täielikku pärisorja.

Aadli ja tema ametlikkude organite tegevuse hinnangul talurahva küsimustes võib aga veelgi kaugemale minna, kui seda autor on teinud. Kui võrrelda samalaadilist balti aadli teotsemist Rootsi ajal, siis näeme, et viimane ei ole talurahva küsimustes teotsenud alati mitte heas usus, vaid aadli ja tema omavalitsuslike organite toimimist talupoegade suhtes läbib kogu aeg joon talurahva õigusi kujutada väiksemajana ja vastavalt sellele aadlikele õigusi suuremajana, kui need tegelikult on olnud. Sama tendents leidis kahtlemata aset ka XVIII sajandil Roseni deklaratsiooni aegu, kus aadli ülevõimu põhjenduseks talurahva üle otsitakse seaduse eeskirju, mis seda ülevõimu tegelikult ei andnud. Täiesti õieti aga on hinnatud Roseni deklaratsiooni mõju talurahva seisundile sellest küljest, et seal esitatud õiguslikkudel alustel hakkasid vene võimud käsitlema talurahva küsimusi. Muidugi ei saa ainult Roseni deklaratsiooni najal rekonstrueerida tolleaegset talurahva tõelist seisundit, seda ka õiguslikust küljest, sest vaatamata deklaratsiooni eeskirjadele talupoeg ei olnud tol ajal täiesti asja seisundis, vaid ta omas õigust protsessiva poolena kohtus esineda, nagu näitavad ka Vohnja möldri Jaani protsessid. Seda saab teha purgivald alles pärast kõige talurahvasse puutuva allikmaterjali, eriti aga tolleaegsete talurahvaprotsesside läbiuurimist, nagu autor ka ise on möönanud.

Segavalt ja ilma teose väärtust kahjustamata oleks võinud ära jääda pikem ja üksikasjalisem balti-saksa uurijate ja autori vahel asetleidnud poleemika kirjeldamine Roseni deklaratsiooni üle, kuigi see annab teatava pildi balti-saksa uurijate suhtumisest sellesse küsimusse. Teose lugemisel annab ennat puudusena tunda kirjanduse loendi ja sisuregistri puudumine. Selle vastu aga on väga väärtuslikud teose lõppu lisadena paigutatud allikmaterjali äratrükid, mis editsioonitehniliselt on täiesti korralikud.

Üldkokkuvõttes tuleb konstateerida, et käesoleva teosega on pakutud väärtuslik lisand meie ajaloo ja õigusajaloo uurimisele ja XVIII sajandi talurahva olukorra käsitlemisel ei saa mööda Viigrabsi teosest.

A. Perandi.

Eesti majandusajalugu I. Toimetanud: dr. H. Sepp, peatoimetaja, dr. O. Liiv, dr. J. Vasar. Koostanud: mag. E. Blumfeldt, dr. O. Liiv, prof. H. Moora, dr. H. Sepp, mag. E. Tender, dr. J. Vasar. Tartu 1937, 548 lk.

Käesoleval aastal ilmus Akadeemilise Kooperatiivi väljaandel kuue autori ühistöö viljana I köide „Eesti majandusajalugu“. Poliitilise ajaloo kõrval on majandusajaloo tundmaõppimine primaarse tähtsusega, sest et just maa majanduslikust tasemest väga oluliselt oleneb ta poliitiline ja kultuurne areng. Käesoleval ajal see vaatekoht on kõikide maade ajalookirjanduses enam ja enam läbi löömas. Ka sarnases poliitilise ajaloo kantsis, kui seda seni oli Rootsi, on viimastel aastatel rea noorema generatsiooni autorite poolt — mainigem siin kõigepealt prof. E. F. Heckscher'it, seejärgi E. Ekegård'i, C. Danielsson'i, I. Grauers'it jt. — avaldatud rida kaalukaid majandusajaloolisi töid. Täielikku majandusajalugu aga Rootsi veel praegugi ei oma, sest puudub küllaldane ettevalmistus eriuurimuste näol.

Sellelt seisukohalt vaadatuna oli ulatusliku Eesti majandusajaloo väljaandmine õieti väga julge samm. Küll ei puudu selle koostamiseks vajalikud eeluurimused hoopis, kuid neid reastades ilmnevad kohati veel väga suured tühikud. Rohkem eriuurimusi on nii balti-saksa kui läti ja eesti hilisemate uurijate sulest ilmunud agraarajaloo kohta. Kuid seevastu linnamajanduse alad — tööstus ja kaubandus — on veel võrdlemisi väikeses ulatuses läbi uuritud. Kuid ka agraarajaloo n.õ. valismaterjali pole võimalik täiel määral arvestada väga suure arvamuste lahkumineku tõttu eriautorite vahel. Eriti talurahva poliitilise ja sellega tihedalt seotud majandusliku olukorra hindamisel märkame veel tänapäevalgi tendentslikke seisukohavõtte. Ometi, kuna autorid ise on võrdlemisi põhjalikud oma ala tundjad, olles varemini avaldanud kaalukaid majandusajaloolisi uurimusi, on esinevaist raskusist siiski võrdlemisi rahuldavalt jagu saadud. Lünki on suurel määral täidetud selleks eriti sooritatud uurimustega ning küsimustesse suure objektiivsusega suhtudes on õnnestunud ka varemate uurijate erinevaist seisukohtadest tõde välja sõeluda.

Ilmunud teosel tuli olla teerajajaks ka Eesti majandusajaloo süsteemi leidmisel. Oli selge, et majandusajaloo perioodid ei ühti poliitilise ajaloo perioodidega, kuna ühest küljest puhtalt põllumajandusliku iseloomuga maa majanduslik areng sõltub põllumajanduses toimuvaist arenemisfaasidest, teisalt — majanduslikud suhted teiste maadega teevad meiegi maa olenevaks ildeuroopalistest majandusliku arengu etappidest. Kuid ka poliitilised sündmused ja riigivalitsuste poolt legislatiivsel ja administratiivsel teel teostatud majanduspoliitika on eriaegadel oluliselt mõjustanud meie maa majanduslikku arengut. Seepärast tuli toimetusel leida kuldne kesktee, mis oleks võimaldanud ainestikku täiesti rahuldavalt käsitleda.

Üldjoontes on see õnnestunudki. Kõige puhtamal kujul on majandusajalooline vaafusviis rakendamist leidnud esiajaloolises

osas, kus tavaliselt rohketeesse arheoloogilistesse perioodidesse jagatud ainesik jaguneb anastava ja viljeleva majanduse ajastuiks, vastavalt tolleaegse inimese majandusliku tegevuse peavormidele. Ajaloolise ajastu perioodid seevastu enam-vähem ühtivad poliitilise ajaloo perioodidega, nagu keskaeg, Rootsi aeg, XVIII sajand jne. Ehkki aine käsitus siin rakendatud süsteemi juures ei kannata ning paljusidki küsimusi poliitilise aja raamistikus on ehk hõlpsam valgustada, siiski oleks vististi olnud võimalik jaotada ka see osa tööst puhtamal kujul majanduslikkude tegurite või teoreetiliste põhimõtete kehtivuse perioodide järgi. Perioode oleks võinud dispooneerida kas või kaubandusajaloo põhivormide, nagu Hansa majandusliku ülemvõimu periood, merkantilismi periood jne., järgi, või jälle oleks võinud eraldada üksikest linna- ja maamajandus, jagades nad seejärgi horisontaalselt omaette perioodidesse, sest nende arengufaasid ei ühti.

Et töö suure ulatuse tõttu osutub võimatuks refereerida vähegi rahuldavalt selle sisu ning tõsta seejuures väärilt esile kõik huvi pakkuvad seisukohad ja tulemused, siis teen seda vaid üldisematel raamidest.

Prof. H. Moora esitab esmakordselt majandusajaloo vormis reljeefse ülevaate arheoloogilise aja majanduslikest oludest. Kõige varemast aegadest peale, mil inimese asumine praegusele Eesti alale võimalikuks sai, kuni teise eelkristliku aastatuhande keskpaigani toitit rahvastik end jahist, kalastusest ja taimtoidust, valides oma elukohtadeks eeskätt kalavete lähedased alad. Hiljemini aga, ühenduses põlluharimise ja karjanduse tarvituselevõttuga, asustus siirdub senistelt kehvadelt aladelt parema pinnasega maaosadesse. Eriti on pikemalt peatunud nooremal rauaajal ilmneval suurel majanduslikul tõusul.

E. Blumfeldt käsitleb rohke materjali põhjal keskaegset agraarajalugu. Õieti rõhutab autor asustusajaloo tundmaõppimise tähtsust meie agraarajaloole. Edasi toob ta võrdlemisi tõenäose arvestuse rahvaarvust XIII sajandil ja keskaja lõpul, esitab selgepiirilise ülevaate talurahva ühiskondlikust liigestusest, peatub pikemalt mõisade tekkimisel ning vastates küsimusele, kust saadi maad mõisapõldude rajamiseks, konstateerib allikate najal veenvalt, et mõisaväljade rajamisel tarvitati ka illegaalseid teid, s. o. talumaad mõisastati kohati juba XIII sajandil vägivaldselt. Erilist huvi pakub ka küsimus, kuidas põhimikuhärruslikust agraarsüsteemist üleminek mõisahärrusele teataval määral teostus just ühenduses viljahindade tõusuga maailmaturul. Küla ühismaade kasutamise viiside keerulise süsteemi mõistmiseks esitatakse koguni rida külakaarte.

Keskaegsest kaubandusest annab ülevaate H. Sepp. Ehkki Eesti oma kaubaturg keskaja algupoolel oli Euroopa majandusele suhteliselt võrdlemisi tähtsusetu, omasid siinsed linnad oma soodsa geograafilise asendi tõttu ometi vägagi väljapaistvat kohta. Siitkaudu toimus enamik Lääne-Euroopa ja Venemaa vahelisest kaubandusest. XV sajandi keskpaigast alates Hansa-Vene kaubanduse raskuspunkt koguni nihkub siinsetesse linnadesse: Tallinna, Tartu ja isegi väljaspool Hansat seisvasse Narva. Novgorodi kontori juhtimise kõrval Tallinn muutub ka Soome kaubanduse pealaokohaks. Kohalik kaubaturg omandas rahvusvahelises kaubavahetuses väljapaistva koha alles XVI sajandi esimesel poolel, mil Baltimaad muutusid suuremateks vilja eksportijaiks Põhja-Euroopas. Käsi-

käes linnade majandusliku arenguga käis võitlus monopoli seisukorra saavutamise eest kaubanduse ja käsitöö alal, mis aga osalt ebaõnnestus vasallide energilise vastupanu tõttu.

Rootsi aja majandusajaloo on terves ulatuses lähema vaatluse alla võtnud O. Liiv. Põllumajanduses jätkus ka sel perioodil keskajal väljakujunenud tootmissüsteem. Seepärast autor peatub pikemalt Rootsi valitsuse poolt agraaralal ette võetud ulatuslikudel reformidel ja talupojakaitse seadustel. Hiljemini vaadeldes Rootsi valitsuse intensiivset, kuid ebajärjekindlat kaubanduspoliitikat, autor leiab, et siin rakendati palju energiat ja häid ideid, kuid tulemused ei vastanud kaugeltki ootustele.

Vene ajale kuni XIX sajandi keskpaigani, s. o. kuni modernse liberalistliku kapitalismi sisse murdmiseni meie majandusellu, on põhjendatud raamatus kõige rohkem ruumi. See on ka loomulik, sest tol perioodil toimusid pöördelise tähtsusega muutused meie talurahva õiguslikus ja majanduslikus olukorras. Kõigepealt XVIII sajandi algupoolel talupoeg tunnistati pärisorjaks ning mõisnik omandas täiesti vabad käed tema suhtes. Selle tagajärjel tõusid väga tugevasti talupoja koormised, eriti Põhja-Eestis. Talupoja eksploateerimist süvendas mõisamajapidamise pidev laienemine ja mõisade võlastumine. Talupoja kaitse küsimus tõuseb päevakorraks Katariina II ja Paul I ajal, kuid tolleaegseid kaitseseaduste kavasid ei suutnud valitsus teostada. Enam edu oli 1804. a. kaitseseadustel. Sama aja paiku Lääne-Euroopas mõjule pääsenud liberalistlikkude õpetuste mõjul hakkab ka talurahva õigusliku ja majandusliku olukorra parandamise vajadus pinda leidma. Talurahva vabastamise käigu kõrval on rohket ainekku esitatud selle osa autori J. Vasari poolt ka mõisa- ja talumajapidamise arengu vaatlusele, mille ülevaatlikkust suurendavad rohked statistilised tabelid.

Lõpuks vaatleb H. Sepp linnade ja kaubanduse arengut XVIII sajandi ja XIX sajandi esimesel poolel ning E. Tender käsitleb rahanduse ja mõõdunduse arengut Eestis eelajaloolisest ajast kuni XIX sajandi keskpaigani.

Töös esinevad ka mõned väiksemad vead, milledest siin loendan mõned. Lk. 313 on peatüki pealkirjas „VI“ asemele sattunud „IV“ ja „XVIII“ asemele (sajandi tähenduses) „XVII“. Viimane viga esineb ka sisuloendis (lk. 545). Edasi esineb paar eksitust nimedes. Lk. 241 ja 250 peab „Krusensterni“ asemel seisma „Krusenstiern“ ning lk. 241 ja 256 „Weidenhaini“ asemel „Weydenheim“. Viimase asukoht polnud mitte Riias (lk. 241), vaid Pärnus, kuhu ta 1654. a. määrati ühtlasi linnusekrahviks. Narvas loodi kommerskolleegium juba 1644. a. 1670-ndate aastate lõpul on tegemist vaid sama asutise taasorganiseerimisega. Keskaegse kaubanduse puhul oleks tulnud selgemalt fikseerida laokoha mõiste. Samas kõneldakse Tallinna aktiivsest transiitkaubandusest, kuid jäetakse nimetamata aktiivkaubanduse peatunnus — aktiivne laevasõit, s. o. kaupade omadel laevadel algsadamaist kohalevedu. Teatavasti oli Tallinna kaubandus selles suhtes siiski võrdlemisi passiivne.

Üldiselt tuleb siiski kõrgelt hinnata töö väärtusi. Ta pakub hoopis enam kui temalt alul kavatsetava ülikooli majandusajaloo käsitööna oodata võis. Meie üldkäsituslikkudest ajaloolistest teostest võib teda täie õigusega kõrvutada Eesti Kirjanduse Seltsi poolt väljaantava „Eesti ajaloo“.

A. Soom.

A. V. Bellegarde, Minu mälestusi Eestimaal kubernerina. K. Ü. „Loodus“, Tartu 1937, 319 lk.

Otseselt Eesti kohta käiv aineestik, mis pärineb autori kuberneriks oleku ajast Eestimaal (1902. a. juulist 1905. a. märtsini), moodustab neis memuaarides ainult ühe ja mitte just silmapaistvalt domineeriva osa. Selle kõrval käsitletakse üldiselt Balti olusid ja õigegi tunduv hulk kogu mälestustest kuulub täielikult üldvenelisele alale.

Balti olude puhul, milledega autori kokkupuuted on alanud juba möödunud sajandil (ta on mõnd aega elanud Riias, viimati, enne Eestimaale tulekut olnud Liivimaa asekuberneriks), arutletakse venestusaja ja vastavate reformide, balti-saksluse, rahvuslikkude liikumiste, usuvahetuse jt. küsimusi. Autori seisukohad kõigis neis küsimusis reedavad n.-õ. vene orientatsiooni. Memuaaride see, mõnevõrra konstruktiivne osa on üldiselt vähem uudne kui teised.

Mälestuste puhtveneline aineestik, mis esineb peamiselt läbi-põimitult muu materjali hulgas, on tekkinud autori riigiteenistussaja mitmesuguseil perioodidel (Moskvas, Peterburis, 1905. a. kevadest alates oli ta trükiasjade peavalitsuse ülema kohal) ja isiklikest kokkupuuteist kõrgemate ameti- ning aadli-ringkondadega — ja vastavalt kõigele sellele esmajoones tõmbavadki iseloomujooni 1905. a. revolutsiooni-eelse ja -aegse vene bürokraatia kohta. Eriti leiavad kujutamist veel valitsuse ja kuberneride vahekorrad ja need eeldused ning karjääriteed, mis võisid olla otsustavad uute kuberneride nimetamisel. Riigitegelastest saavad karakteristika sellised nagu Sipjagin, Plehwe, Bulõgin, Trepov ja eriti Witte. Ühes sellega esineb ka märkmeid valitsuse sisepoliitika ja revolutsioonilise liikumise kohta.

See asjaolu, et Balti provintsis Vene kubeneri kui valitsuse otsese esindaja ümber liikuv elu võis kuuluda ülekaalukalt puhtvenemaailma, kuna suhted kohaliku eluga olid nõrgemad ja vähem vahetud, on, nagu näha, mõjutanud käesolevate memuaaride aines-tiku sedagi osa, mis otseselt seotud autori kuberneriametiga Eestimaal. Kubermangu administratsiooni kõrgema organi kontakt kohaliku eluga tuli tol ajal toime esmajoones ja kujunes lähemaks rüütelkonna ning aadliga. Nende ja kubeneri vahekord leiabki mälestustes võrdlemisi mitmekülgset kujutamist — üksikute ametlikkude ning seltskondlikkude kokkupuudete kirjeldamise, mõnede pikemate eriepisoodide ja üldise iseloomustamise kaudu. Siit ilmneb kokkuvõttes selle vahekorra konfliktlik põhitoon, mis tavaltses põhjustada hõõrdumisi ning intriigegi. Niisugust teatavat vastastikust vaenujalal-olekut nähakse olevat alanud juba administratiivsete reformide teostamise ja kubener Šahhovskoi ajast alates. Paralleelselt kõige sellega märgitseb aga vene ametnikkonna poolehoiu-kaldumus pärisrahvale (autor ütleb enese olnud isiklikus suhtlemises J. Poskaga, rohkem ametialalises — K. Pätsiga).

Kogu selles materjalis on hinnatav kõigepealt vastav faktiline andmestik ja ka niisuguselt kompetentselt poolt avaldatud seisukohad.

Kohalikkude agraarolude alalt, millede puhul tollal administratsioon võis esiteks kokku puutuda lähemalt rahvaeluga, on muu esitatava aine hulgas tähelepanuväärne kubeneri algatus ning püüe laiendada riikliku põllumajanduspanga tegevust Eestimaale. 1905. a. liikumisele, mis juba põhjustas kõikjal võimude suurema tähelepanu

hulkadele, pühendatakse pikem (mõnekümneleheküljeline) periood. Selles käsitletakse peamiselt Tallinna töölisiikumist alates puhkemisest ning jaanuarirahutustest kuni kubernerihahkumiseni märtsi alguses, kusjuures eriti leiab valgustamist kubernerihah osa selle ajavahemiku sündmustikus. Revolutsioonilise tegelaskonna hulgast on siis ja hiljem avaldatud kahtlust kuberner Bellegarde'i tolleaegse teoviisi ja töölissõbralikkuse ehtsuse kohta. Nüüd need usaldatavaina ilmuvad mälestused veenavad, et mõlemapoolsed, nii kubernerihah kui tööliste esinemised on olnud kantud siirast tahtest. Nähtub ühtlasi, et kubernerihah rahvasõbralikkust ei tinginud liberaalsus, vaid ametialaline vaade ühes mõnesuguse patriarhaalse kallakuga. Ainult see küsimus, kuidas oli kubermanguvalitsus seotud tööliste tulistamisega sõjaväe poolt jaanuarirahutuste ajal, jääb mälestustes lähemalt selgitamata. Väide, et Tallinnas tollal ei olnud mingit revolutsioonilist organisatsiooni, vajab korrigeerimist; puutumata on jäänud üldiselt revolutsioonilise liikumise tekkimise küsimus. Mõningaid lühemaid märkmeid esineb ka liikumise hilisemate järkude kohta Tallinnas, samuti kuberner Lopuhhini kohta. Mainimisele või iseloomustamisele ühes või teises seoses tulevad ka Eestimaa varajasemad kubernerid ja autori kaasajad kubermanguvalitsuse ametnikud. Kõige väärtuslikum mälestuste selles liigis on kokkuvõttes andmestik, mis käib Eestimaa kubernerihah tegevuse kohta 1905. a. alguses, sest see kujutab enesest suures osas asendamatu allikainest. Autori Eestimaa kuberneriks oleku ajast pärineva ametialalist laadi ainekiku tähtsust tõstab üldiselt see asjaolu, et just sellest ajastust pole säilinud vastavat arhiivimaterjali (EKKÄ-s on neis aastais lüngad).

Autori üldine huvisuund käesolevate memuaaride puhul on kaldunud tunduvalt rohkem puhtkultuurilisele ning isikupärasele kui tema kaasajale eriomasele poliitilisele ja ühiskondlikule alale. See on otsustavalt tinginud mälestuste üldilmet ja eriti ka ainevalikut. Kogu niisugune materjal on eelkõige suuteline ning kohane selleks, et välja joonistada ümbrust ja õhkkonda, milles autor liikumud. Ühes sellega luuakse kujutus vene seltskonna ja rahvahulga ühes, truualamlikus osas tollal valitsenud maailmavaatest ning meel-susest, millede aluseks olid monarhismi ja õigeusklikkuse printsii-bid, kuna kõik teised, nagu rahvuslikud ning sotsiaalsed põhi-mõtted, pidid olema neile allutatud.

Bellegarde'i memuaarilise teose see, erimiljööd ja -vaateid kujutav kultuurilooline külg on temas ehtsamaks ning paremaks osaks. Vaieldamatu on ometi ka memuaarides leiduva, kokkuvõttes võrdle-misigi rohke Eesti olude ja sündmuste kohta käiva konkreetse ning algallikalise tähendusega materjali väärtus. Muu on aga lõpuks hinnatav selles mõttes, et see loob ülevenemaalist tausta, kuigi ka ühest, siis seni vähekaasitud külgest, ja kujutab tingimustikku, milledes pidid teotsema kohalikud võimuesindajad.

Dr. O. Liivi poolt memuaaridele kirjutatud eessõnas tuuakse andmeid A. V. Bellegarde'i eluloost ja iseloomustatakse lühidalt tema tegevust, vaateid ning ka käesolevaid mälestusi.

V. Juhandi.

Jüri Uluots, Die Verträge der Esten mit Fremden im XIII. Jahrhundert. Akadeemiline Kooperatiiv, Tartu 1937, 59 lk.

Prof. Jüri Uluotsalt ilmus tänavu iseseisva käsitusena teos „Die Verträge der Esten mit Fremden im XIII. Jahrhundert“, mis on õigusteaduslikus ajakirjas „Õigus“ (1935. a. nr. 2 ja 1936. a. nr. 2) ilmunud artikli tõlge. Iseseisva teosena on ta kahtlemata sel viisil saanud kättesaadavamaks kodumaal, kõnelemata veel välismaast. Oma käsitusel peatub autor kõigepealt üksikasjalisemal allikate analüüsil: ürikuil, kroonikatel (Läti Henriku kroonika) ja teistel allikatel, iseloomustades selle järel eestlaste lepinguid võõrastega üldse, klassifitseerides neid jne., peatudes pikemalt saarlaste lepinguil võõraste võimudega 1241., 1255. ja 1261. a., kasutades analüüsimisel ka tema poolt uuesti avaldatud saarlaste lepingute tekste 1241. ja 1255. a. (mis on avaldatud Stokholmi riigiarhiivis leiduvatest originaalidest tehtud fotostaatiliste koopiate järgi).

Uluots väidab veenvalt, et eestlastele oli hästi tuttav lepingute sõlmimise tehnika ja et Eesti alal säilis vana eesti õigus, nagu eraõigus ja süüteoaline, kuna kõige suuremad muutused toimusid võõra võimu tõttu haldusõiguse alal. Samuti veenev on seegi väide, et eestlaste sotsiaalpoliitilist olukorda XIII sajandil ei saa kuidagi ühtlustada sellega, mida tunneme pärisorjuse nimetuse all, mis tekkis hoopis hiljem ja hoopis teissuguste ajaloo arengu tingimuste tõttu. Seega aitab autor ka õigusajaloolisest seisukohast väita seda, et eesti rahvuslik muistne omapära ei katkenud, vaid et see kestis ka rahva õiguslikus elus edasi.

Prof. Uluotsa käsitluse sisu on seda väärt, et see leiaks meie laiemal ringkonnal tähelepanu.

H. Sepp.

Leonid Arbusow, Das Bauernrecht des sog. Budberg-Schraderschen Landrechtsentwurfs von 1740 in ursprünglicher Gestalt (Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, herausgegeben von der Gesellschaft f. Geschichte u. Altertumskunde zu Riga 25. Band, 4. (Schluss-)Heft), Riga 1937, lk. 377—404.

Budberg-Schraderi maaõiguste eelnõu ja Roseni deklaratsioon on kaks dokumenti XVIII sajandi esimeselt poolelt, mis mõlemad käsitlevad talurahva õiguslikku olukorda sel ajal, ja mõlemad isemoodi. Et kumbki neist ei ole omanud seaduslikku kehtivust, on ajaloolises kirjanduses juba läinud sajandist alates kord ühte, kord teist hakatud pidama selliseks allikaks, mille alusel kujutada talurahva tolleaegset olukorda. L. Arbusow on eelmainitud käsitusel toonud ära Budberg-Schraderi maaõiguse eelnõu need eeskirjad, mis korraldasid talurahva õiguslikku olukorda, mis on seda tervitatavam, et eelnõu ise pole seni trükitis avaldatud. Sissejuhatavas eessõnas avaldatud eelnõu osale antakse lühike ülevaade eelnõu saamiskäigust ja tema hilisemast saatusest, võttes ühtlasi ka lühikese analüüsi alla eelnõu talupoegadesse puutuvate eeskirjade allikad. Arbusow tähendab siinjuures õieti, et rootsiaegsed talurahva olukorda käsitlevad juriidilised dokumendid, eriti Claus Totti maapolitsei korraldus 1668. ja 1671. aastast, ei reguleeri mitte talurahva omandi- ja pärandiõigust, vaid sisaldavad

eeskirju mainitud küsimuste suhtes ainult kahel eriti nimetatud juhtumil. Samuti õige on Arbusowi seisukoht, et talurahva õiguslik seisund oli tegelikult korraldatud tavaõigusega, mis aga kahjuks kiski polnud pretsiseeritud. Ei sisalda seda pretsiseerimist ka kumbki eespool-mainitud dokumentidest, nii et talurahva õigusliku olukorra tundmaõppimiseks tuleb kasutada siiski suuremalt jaolt teisi allikaid. Kui aga Arbusow Budberg-Schraderi maaõiguse eelnõu hindab kui tollaegse Liivimaa rüütelkonna tegeliku vaatekoha kehatust talurahva õigusliku seisundi suhtes, siis ei saa sellega täiel määral nõustuda. Budberg-Schraderi eelnõu kui kodifikatsiooni katse, mis keskvalitsuse juures pidi tulema veel täiendavale kontrollimisele, pidi talurahva olukorda kirjutama võimalikult vastavalt olevaile õigusnormidele, vähemalt kirjalikult ülesfahendatuile, kuigi selleski on talurahva olukord kujutatud rohkem mõisnikust sõltuvana, kui ta tol ajal oli juriidiliselt. Roseni deklaratsioon aga ise pidi olema selleks allikaks, mis pidi kujutama talurahva õiguslikku seisundit, ja siin võis vabalt väljendada seda nii, nagu rüütelkond seda soovis näha. Kuid peale selle ei avaldanud Budberg-Schraderi eelnõu talurahva õigusliku seisundi edaspidisele kujunemisele enam mõju, kuna Roseni deklaratsioon seda tõenäoselt tegi, kuigi selle ulatust ei ole tänini veel uuritud.

A. Perandi.

Varia.

Hansa Ajaloo Seltsi 60. ja Alamsaksa Keele Uurimise Seltsi 56. ühine aastakoosolek ehk asjaomastes ringides lühidalt nn. „hansapäev“ peeti tänavu 17.—20. maini Ida-Preisimaal Elbingis, mis linn pühitses oma 700 a. juubelit.

Võib öelda, et see ajalooteadlaste kongress tänavu algas ja lõppes Tallinnaga. Nimelt oli hansapäeva esimene teaduslik ettekanne ajaloo alalt Tallinna linnaarhivaarilt dr. P. Johansen'ilt teemal: „Saksa ja mittesaksa (s. t. eesti) element Vana-Tallinnas“ ja viimane ettekanne Helsingi ülikooli dots. dr. G. Mickwitz'ilt, kes käsitles Hansa kaubaühistuid Tallinna Linnaarhiivist ammutatud uue allikainestiku najal. Ka teised peetud referaadid sisaldasid rohkesti huvitavaid andmeid ja uusi uurimisülesandeid tähistavaid mõtteid. Mainigem neist veel dr. Renkeni ettekannet ordu- ja hansakaubandusest, Giessen'i prof. K. Frölich'i oma keskaegseist ehitisist õiguslike kude mälestusmärkidena ja lõpuks eriti prof. E. Carsteni referaati Elbingi võitlusest oma lüübeki õiguse eest.

Häid isikliku kontakti loomise võimalusi uurijate vahel pakkusid osavõtjate ühiseined, mis vaheldusid ettekandekoosolekutega, ja õhtuti korraldatud ühised koosviibimised, millel heade saksa veinide kõrval külalistele pakuti meelelahutust ka rahvatantsude ja murdeettekannete näol. Veel hinnatavamad olid aga ekskursioonid Elbingis kohal kui ka linna ümbruskonnas. Nii külastati omnibustel kolmandal päeval Nikolaus Kopernikuse tegevuskohta — Frauenburgi — ja vaadeldi tagasiteel kõrgel Frisches Haff'i kaldal Succases prof. B. Ehrlich'i juhatusel toimuvaid arheoloogilisi väljakaevamisi. Viimane päev oli täielikult pühendatud ringsõidule, mis viis läbi terve Ida-Preisimaa lääneosa kuulsa maailmasõjaegse Tannenbergi lahingu väljale. Seal külastati mälestusehitisi ning feldmarssal

P. v. Hindenburg'i hauda Hohenstein'i lähedal ja veriseima võitluse paika Waplitzi, kus leidub Ida-Preisimaa suurimaid langenute kalmistuid. Väljasõitude suurepärase õnnestumise tagasid eeskujulik korraldus, toredad ilmad ja oma õrnemais ehteis olev kaunis kevadine loodus.

Üldse peab tähendama, et kuigi hansapäeva tervitused ja avakõne, milledes vahest liiga tugevasti kajastusid Saksamaa tänapäeva poliitilised küsimused ja „usutunnistus“, lasksid tekkida välismaa osavõtjais mõnevõrra kartusi, tõusid järgnevad ettekanded teaduslikule tasemele ja rahuldasi kuulajaid täiel määral. Mis puutub osavõtjate arvu, siis registreerus neid kokku 127. Peale 5 eestimaalase oli välismaalasi veel Lätist, Soomest, Belgiast ja Hollandist.

R. K-aa.

Eesti ja Poola ajaloolaste koostöö.

Peale Läänemeremaade ajaloolaste kongressi Riias külastasid Poola ajaloolased ka Tartut Akadeemilise Ajaloo-Seltsi külalistena. 21. augustil saabusid Riias rektor Stanislaw Kutrzeba (Kraków), prof. Oskar Halecki (Varssavi), prof. Stanislaw Kętrzyński (Varssavi), prof. Marcell Handelman (Varssavi), prof. Jan Dąbrowski (Kraków), dots. dr. Leon Koczy (Poznań), dots. dr. Kazimierz Lepszy (Kraków), dots. dr. Kazimierz Piwarski (Kraków) ja dr. Marian Malowist (Varssavi).

Sõidu sihiks oli esiteks praktilise koostöö loomine Poola ja Eesti ajaloolaste vahel, teiseks sõidu põhjuseks oli poolakate traditsiooniline huvi Tartu vastu, mis, nagu teame, oli XIX sajandil Poola akadeemilise noorsoo tähtis keskpunkt. See asjaolu andis ka tervele koosviibimisele eriti sooja ja südamliku atmosfääri.

22. augustil kell 9.30 Eesti Rahva Muuseumi (Aia t. 42) ruumes toimus teadusliku koostöö loomiseks koosolek, millest võtsid osa kõik eelnimetatud Poola külalised ja Eesti poolt prorektor prof. Hans Kruus, dekaan prof. Peeter Tarvel, Riigi Keskarhiivi direktor dr. Otto Liiv, Haridusministeeriumi Kunsti ja Teaduse Osakonna direktor dr. Juhan Vasar, prof. Pärtel Haliste, Tartu linnaarhivaar mag. Eerik Tender jt.

Kokkutulnud ajaloolasi tervitas prof. P. Tarvel, kes rõhutas, et see oli väga õnnelik juhus, mis võimaldas Poola ja Eesti ajaloolaste kokkusaamist. Praegusel ajal on rahvusvaheline kultuurne koostöö väga tähtis ja eriti võivad siin palju kaasa mõjuda ajalooteadlased. Koostöö poolakatega on väga väärtuslik eestlastele.

Koosoleku juhatajaiks valiti Poola poolt rektor Kutrzeba, Eesti poolt prof. Tarvel, sekretärideks dr. J. Kaplinski ja mag. E. Tender. Koosolijaid tervitas kõigepealt prof. Kętrzyński poola keeles, rõhutades, et Tartusse saabumise põhjuseks ei olnud ainult teaduslik siht, vaid ka loomulik ja sügav tunne Tartu vastu. Siinjuures tuleb märkida, et kogu koosolek oli peetud poola ja eesti keeles. Mõlemapoolne tõlkija oli dr. Kaplinski.

Peale prof. Kętrzyński võttis sõna prof. Dąbrowski. Ta kirjeldas neid probleeme, mis on eriti huvitavad Eesti kui ka Poola ajaloolastele. Esiteks tuleks uurida ajaloo vanema perioodi materjale (arheoloogilisi, etnograafilisi jt.), mis puutuvad soome-ugri ja slaavi rahvaste suhtesse. Teiseks on veel palju teha XIII—XVI sajandi ajajärgude uurimiseks (nn. „Leedu“ ja ordu suhted, ordu asunikude poliitika jne.). Kolmandaks uurimiskompleksiks on Poola aeg Lõuna-Eestis. Kuigi viimane on võrdlemisi hästi läbi uuritud, siiski ootavad sel alal veel paljud probleemid lahendamist, eriti majanduse ja kultuuri aladel. Neljandaks ülesandeks on XIX sajandi probleemid, nimelt Tartu Ülikooli ajalugu ja Vene võimu lõpp Eestis. Lõppeks luges prof. Dąbrowski ette saksa keeles üldmärkmekid tänapäeva Poola ajalooteaduse vaimust ja sihtidest. Ta toonitas, et keele küsimus ei tohiks

raskuseks olla, sest Poola-Ungari juba ammune koostöö sellel alal näitab hästi, kuidas see võimalik on.

Eestipoolseid mõtteid koostöö kohta esitas dr. O. Liiv. Ta toonitas, et senine balti-saksa ühekülgne ajaloo uurimine oma tendentsiga ei anna kätte õigeid seisukohti. Seetõttu järgnes hiljemini Eesti poolt nende vaadete revideerimine. Kõneleja nimetas neid teoseid, milledes Eesti ajaloolased on uurinud Poola aja probleeme Eestis. Ta väitis, et võrdlemisi palju on juba tehtud allikate publitseerimisel jne. Praktiliselt aga, et Poola-Eesti koostöö soodsamalt areneks, oleks soovitav teostada järgmist: Sigismund III aja kohta käivate ja maarevisjoni materjalide väljaandmine, lühike ülevaade Poola aja kohta Eestis sooritatud uurimiste tulemuste kohta Poolas (näit. „Ajaloolises Ajakirjas“), samalaadne ülevaade Eesti poolt, mis oleks N. Loone poolt koostatud vastava ülevaate järguks, Poola aja kohta Lõuna-Eestis käiva koguteose avaldamine Poola ja Eesti ajaloolaste ühistööna. Et seda võimaldada, peaksid sõitma Eesti uurijad Poolasse ja Poola ajaloolased Eestisse. Ka publikatsioonide vahetamine on väga tähtis selleks koostööks ja samuti asjaolu, et mõlemal maal oleks uurijaid, kes oskavad teise riigi keelt. Sellise koostöö arendamiseks tuleks mõlemal riigil leida asutisi ja isikuid; Eestis näiteks võiks sellise asutisena kõne alla tulla Akadeemiline Ajaloo-Selts.

Prof. Halecki avaldas dr. O. Liivile ettekande eest suurimat tänu ja käsitles kõnealuseid probleeme, selgitades, mis ja kuidas on tehtud Poolas sel alal.

Dr. Koczy omas sõnavõtus tähendas, et Poola-Eesti suhted ei ole piiratud ainult nn. „Poola ajaga“. Tuleb arvestada seda, et ka vanemad perioodid pakuvad palju materjale. Niisugused uurimised on väga tähtsad Saksa teaduse omapärase vaatekoha tõttu (Läänemeri = „Das germanische Meer“ jne.).

Rektor Kutrzeba lubas Poola Teaduste Akadeemia nimel saata Eestisse Akadeemia kõiki väljaandeid ja lõpuks võttis prof. Handelsman selle esimese Eesti-Poola ajaloolaste ühiskoooleku tulemused kokku, rõhutades, et selline koostöö peab olema jäädav. Praktiliste tulemustena fikseeris ta järgmisi: 1) luuakse 10-liikmeline komisjon — 5 kummastki riigist, mille sihiks oleks: a) ajaloolaste ühisürituste teostamine (publikatsioonid, retsensioonid jne.), b) väljaannete ja arhiivimaterjalide vahetamine jne.; üldiselt olgu komisjoni peasihiks vastastikune arhiivide läbiuurimine, 2) antakse välja Poola-Eesti ajaloolaste ühistööna koguteos Poola aja kohta Eestis, 3) võimaldatakse teadlastele reise ning stipendiume, 4) vahetatakse professoreid mõlema maa vahel.

See kava võeti vastu ühise kiiduavaldusega. Seni kui komisjoni pole veel valitud, usaldati asjaajamine esialgu prof. Handelsmanile ja prof. Tarveleile.

Prof. Handelsman rõhutas lõpuks asjaolu, et sellel koosolekul kasutati mõlemalt poolt ainult oma emakeelt. Prof. Tarvel konstateeris koosolekut lõpetades, et see esimene koosolek oli küll lühike, aga väga asjalik ja viljakas.

J. Kapliński.

Esimene Balti ajaloolaste kongress Riias 15. — 20. VIII 1937.

Viimastel aastakümnetel on üha intensiivsemaks muutumas rahvusvaheline suhtlemine ja koostöö teaduste alal. Eriti on vajadus selle järele olemas ajalooteaduse alal. Kuulub ju see teadus nn. rahvuslike teaduste

hulka. Sellisena on tal kalduvus nii probleemiseadmisele kui ka vaatlusviisilt piirdumiseks oma rahvuse resp. riigi mineviku uurimiseks vaadelduna enam-vähem kitsalt oma rahvuse seisukohast. Rahvusliku teadusena omab ajalugu eriti väikerahvastel aga ka veel üht puudust. On loomulik, et suurem osa uurimusi ilmub oma rahva keeles. Selle tundmine on väikerahvaste puhul väga vähe levinud väljaspool vastava riigi piire ja seetõttu jääb suurem osa uurimistöödest tundmatuks asjastuhvitatuile välismaal.

Üheks tõhusaks vahendiks ülalnimetatud puuduste kõrvaldamisel on saanud rahvusvahelised kongressid. Need omavad peale muu ka suurt tähtsust isikliku kontakti loomise mõttes mitme maa teadlaste vahel.

Suurte rahvusvaheliste kongresside kõrval omavad tähtsust ka kitsamaalalised, regionaalsed kongressid. On ju sellistena, näit. korraldatud mõlema maa ajaloolaste üldiseks rahuloluks kaks Eesti-Soome ajaloolaste päeva ja veel pikemale minevikule võivad tagasi vaadata Põhjamaade ajaloolaste kongressid. Läti ajaloo instituudi uudisalगतusena oligi korraldatud käesolev kongress.

Kongressi korraldamiseks olid lätlastel ka mitmed eeldused. Tihe side valitsusvõimudega ja piisavate summade korraldajate käsutusse andmine võimaldasid väärikalt hoolitseda kongressi välise külje eest. Kuna kongressi korraldamine oli usaldatud nii andekale organisatorile, nagu seda on prof. F. Balodis, siis arenes kongressi töö üldiselt ladusalt.

Osavõtivate riikide mõttes oli kongress korraldatud laialdasena. Baltimaade all oli ilmsesti mõistetud maid, mille piirid ulatuvad Läänemereni välja, vaatamata sellele, kas ja kuivõrra see asjaolu neid riike tervikuna minevikus ongi sidunud üksteisega. Baltimaist selles laiemas mõttes ei olnud esindatud Nõukogude-Vene. Selle eest aga olid esindatud (igaüks ainult 1—3 liikmega) järgmised Baltikumi piirkonda mittekuuluvad maad: Prantsusmaa, Ungari, Itaalia ja Norra. Suuremaid kontingente üle 150 liikmelisest välismaalaste hulgast moodustasid Rootsi (45 osavõtjat), Poola (26), Saksa (20), Leedu (16), Eesti (14), Taani (12), Soome (7). Ülejäänud maad olid esindatud väiksemaarvuliselt.

Kongressitöö oli jagatud kahte ossa: 3 päeval (16., 18., 20. augustil) olid ettekanded ja 2 päeval (17., 19. augustil) ekskursioonid. Ettekandeid peeti omakorda: 3 üldistungil ja 3 ajaloo, 1 esiajaloo, 1 kultuuriloo, 1 sõjaajaloo ja 1 arhiivinduse sektsiooni koosolekul. 62 ettenähtud ettekandest jäid ära referentide mitteilmumise jm. põhjustel 5, kuna 3 asendati teiste referentide poolt. Kongressi peakeeleks oli saksa keel: 57 ettekandest peeti selles keeles 46, kuna prantsuskeelseid referaate oli ainult 11.

Kongress avati Läti haridusministri prof. A. Tentelise poolt. Avakõne pidas Läti president K. Ulmanis; kõnes avaldas ta tunnustust ajaloole kui teadusele, leidis aga selle liigselt määral seisvat XIX sajandi individualistliku ajaloo filosoofia mõju all ja alles pärast maailmasõda olevat tekkinud uus mõiste ajaloo loojast, kelleks on rahvas. Tervitusi ütles Riia ülikooli poolt rektor M. Primanis ja välismaa teadlaste nimel prof. N. Ahnlund (Stokholm).

Eestipoolseid ettekandeid oli kongressil kolm. H. Kruus käsitles esimesel üldistungil teemat „Võitlus Läänemere ümber ajaloo uurimise ülesandena“. Selles leidis ta Baltimaade ajaloo uurimise töö koordineerimiseks vajaliku olevat Balti riikide anelisel toetusel erilise uurimisinstituudi loomist. See instituut annaks välja ajakirja ja toimetisi, kus võiksid ilmuda uurimused, koostaks bibliograafia, mille järele on suur vajadus olemas, sest keelte mitmetundmise tõttu jääb suur osa uurimistööst välismaal tundmatuks. Ettekanne leidis, nagu selgus eraviisilistest kõnelustest ja ka kongressi resolutsioonidest, võrdlemisi laialdaselt pooldamist.

H. Moora käsitles esiajaloo sektsiooni koosolekul küsimust „Ida-Baltikumi kultuurilisest asendist rauaajal p. Kr. s.“, milles väitis Ida-Balti-

kumi olevat tol ajal nii geopoliitiliselt kui ka kultuuriliselt omaette terviku. Mõjustusi on kultuurilisel alal Ida-Baltikumile tulnud Kesk-Euroopast Ida-Preisi kaudu, Skandinaaviast ja Idast. Neist välissuhetest väljakasvanud ekspansioonid on ka ajaloolisel ajal mõjutanud Ida-Baltikumi ajalugu.

F. Linnuse ettekanne kultuuriloolise sektiiooni koosolekul Ida-Balti mesinduse üle on selle ajakirja lugejatele juba tuttav autori samasisulise artikli kaudu („Ajalooline Ajakiri“ 1936, lk. 1—18).

Ülevaate andmine kongressi ettekannete üle on raskendatud mitmete asjaolude tõttu. Esiteks puudusid kongressil temaatilised koondumispunktid ja ettekannete grupeerimine nende järgi istungitel. Teiseks esitas peaaegu iga maa võimalikult suure arvu referaate oma riigi resp. riikide ajaloost. Selle tõttu olid istungid ettekannetega üle koormatud (istungil kuni 8 ettekannet). Kolmandaks on kongressi ettekanded veel trükkis ilmumata ja kokkuvõtteidki ilmus neist kongressi aja lõpuks ainult 18 (57 ettekandesi, s. t. umbes 32%). Et kongressi ruumide akustika mõnel juhul jättis soovida, siis on alljärgnevas ülevaates kongressi ajalooliste ettekannete kohta esitada vaid mõningaid põhijooni ja sedagi eeskätt Eesti ajaloo seisukohalt.

Läti teadlaste 11 ettekandest (kokkuvõtteid on olemas ainult 1 kohta) olid meie ajaloo teaduse seisukohast huvitavamad järgmised. E. Blese oma ettekandes „Läti suguharude keelelised ja ajaloolised allikad“ kordas ms. põhjendusi oma väitlemise kasuks kurelaste kuulumise kohta Lääne-Leedu hõimude hulka, mis küsimuses meil on V. Kiparski ja P. Johanseni poolt esitatud olulisel määral erinevaid seisukohti. A. Svåbe ettekanne „Viikingiaja järeelmõjusid Läti õigusajaloos“ katsus selgitada viikingite asustuse küsimust Kuramaal ja selle järeelmõjusid, toetudes siinjuures nii enda kui ka A. Korhose ja P. Johanseni uurimustele ning peatudes lähemalt eriti pagasti (vakuse) küsimustel. Meilegi Roseni deklaratsiooni uurijana tuntud J. V. Igrabs esitas ettekande talupoegade väheuuritud seisundi üle Liivi- ja Eestimaal XVIII sajandil. Pastor J. G. Eisenit ja tema võitlust pärisorjuse vastu käsitles M. Stepermanis. Muudest lätlaste ettekannetest on esijoones mainimisväärsed meetoodiliselt aine läbitöötamiselt huvitav E. Dunsdorfs'i ettekanne Riia väliskaubanduse üle XVII sajandil ja V. Ginters'i ettekanne Läti esiajalooliste linnuste ja linnusasulate üle. Linnuste uurimise suurte tulemustega Lätis oli kongressi liikmetel võimalus tutvuda erinäitusel Riigi Ajaloolises Muuseumis ja koha peal kongressi väljasõidul Talsi linnamäel ning soovijatel peale selle ka eriväljasõidul Daugmale maalinnas.

Rootslaste 11 ettekandest (kokkuvõtted olemas 6 kohta) oli 3 Rootsi keskaja kohta. Mainigem A. Schück'i (Stokholm) teemat „Ojamaa ja Rootsi vahekorra üle keskajal“, milles ta väitis Ojamaa püsivama sõltumuse Rootsi riigist tekkivat XI sajandi lõpul või XII sajandi I poolel. Ojamaa aga on ka hiljemini säilitanud autonoomse seisundi Rootsi riigis, kuni ta 1361. a. vallutati Taani poolt. Edasi peatus referent ka Ojamaa segaste olude juures Kalmari uniooni ajastul, mis lõppes maa lõpliku allutamiselega Rootsi poolt 1645. a. B. Thordeman (Stokholm) oma ettekandes „Lahing Visby juures 1361“ kasutas nii kirjalikke allikaid kui ka lahingus langenud ojamaalaste haudade kaevamisel saadud andmeid elava pildi andmiseks sellest Ojamaa ajaloos pööret märkivast lahingust. Rõivatüli-aegse Vana-Liivimaa ordu ja piiskoppide vahelist võitlust asetaskas G. A. Lögberg (Uppsala) oma ettekandes „Põhjamaade kuningate Ida-Balti poliitika 1450. a. paiku“ teatava määrani uude valgustusse. Selles selgitas referent põhjusi, mis viisid Rootsi ja Taani valitsejaid vahelesegamisele Vana-Liivi sisetülidesse, kui ka nende vahelesegamise tagajärgi. Teiseks rootsipoolsete ettekannete huvipunktiks osutus Gustav Adolphi aeg. Üldtuntud tõsiasi ja tõekspidamiste

piirides liikus N. Ahnlundi (Stokholm) ettekanne „Gustav Adolf ja Wallenstein“. Sõjaajaloost huvitatuile pakkusid mitmeti uut E. Zeeh (Stokholm) ettekanne „Riia piiramine 1621“ ja üldlevinud tõekspidamisi korri-geeriv Th. Jakobsson'i (Stokholm) referaat „Gustav Adolfi aegsete rootsi kahurite laskekauguse üle“. Ülejäänud rootsi ettekannetest oli huvipakku-vam C. F. Palmstierna (Stokholm) oma „Rootsi ja Venemaa vahekor-rast XIX sajandil“; referent katsus eriliselt selgitada nn. 1855. a. novembrī lepingu tekkimist, millega Rootsi loobus liidust Venemaaga Lääne-Euroopa riikide kasuks.

Poola teadlaste poolt peeti kongressil 11 ettekannet (kokkuvõtteid on 8 ettekande üle). Omaette rühma neist moodustasid ettekanded keskaja üle. O. Halecki (Varssavi) ettekandes „Jagelloonid ja Vana-Liivimaa“ vaat-les nende riikide suhtlemise perioode, millest esimene kuni 1435. aastani oli alalise vaenu ajastuks, kuna teine Moskva-Vene ohust põhjustatuna kujunes tiheda koostöö ajastuks ja viis Vana-Liivi inkorporeerimisele Poola-Leeduga. Sama ajastut majanduspoliitilisest seisukohast vaatles J. Dąb-rowski (Kraków) ettekandes „Poola ja Leedu Balti kaubanduspoliitika XIV—XVI sajandil“. Selles eraldas ta eelmises ettekandes esitatud perioodi-seeringuga rööbiti kujuneva kaubanduspoliitilise: kuni XV sajandi II pooleni on Poola kaubanduspoliitika huvitatud Balti ja Musta mere vahelisest transiidist. Sellest peale aga maailmakaubanduse kujunemine ja vilja- ning metsasaaduste väljaveo tõus põhjustas Balti mere ranniku vallutamise Poola poolt. Huvitavat lisavalgustust eriti teise kaubanduspoliitilise ajastu majandusvahekordade alal tõi M. Malowis'ti (Varssavi) ettekanne „Dan-zig ja Riia XV sajandi keskpaigast kuni XVI sajandi lõpuni“, milles tähele-panu juhiti Poola-Leedu tagamaa ekspluateerimisele rikaste kaubalinnade poolt ja sellest johtuvale linnade huvile kuulumises Poola alla. K. Tyszkowski (Lwow) ettekandes „Katoliiklik reaktsioon Liivis (1561—1621)“ väideti reaktsiooni peateguri olevat Poola riigi, mille kõrval tähtsus ei puudunud ka paavstidel. Referent käsitles reaktsioonipoliitika eitavaidki tagajärgi, mis on kohaliku elanikkonna viinud vastuollu Poolaga. Ka mär-kis ta rea probleeme (näit. katoliikluse propaganda eestlaste ja lätlaste hul-gas; Liivi katoliikliku reaktsiooni side reaktsiooniga Euroopas jm.), mis nõuaksid veel uurimist. Teistest poola ettekannetest väärivad esijoones mainimist K. Piwarski (Kraków) „Balti küsimusest Poola avalikus arva-muses XVII sajandil“ ja St. Herbst'i (Varssavi) „Liivi sõda 1600—1602“.

Saksalased esinesid kongressil 10 ettekandega (kokkuvõtteid ei ole ühegi kohta). W. Vogel (Berliin) käsitles oma ülevaatlikus ettekandes võit-lusi Läänemere pärast (Ostseekämpfe) 1561—1721 Euroopa välispoliitika raamides. Fr. Rörig (Berliin) kõneles „Hansa ülesehitavast tööst Läänem-eremail“ (Ostseeraum), omistades ainuüksi Hansale linnade asutamise ja linnalise tööstuse ning kaubanduse tekkimise Läänemeremal. Kuna läbi-rääkimisi kongressil üldse ette nähtud polnud, siis jäi see vähepõhjendatu-d väide öiendamata. Muudest saksa ettekannetest mainime lõpuks K. Kasiske (Königsberg) oma „Saksa ordu asustuspoliitika Preisis ja Pommerellides“ ja H. Bollnow' (Stettin) referaati „Linnade tekkimise algaegade üle Pommeris“.

Leedu esines kongressil 6 ettekandega, mis kõik olid kitsapiirilisel-t Leedu enda ajaloost alalt. Taani poolt kanti ette kongressil 2 referaati (kokku-võtteid on 1 ettekande kohta). A. E. Christensen (Kopenhaagen) tões-tas veenvalt oma hästi disponeeritud ettekandes „Väinatolli-register ja Läänem-ere kaubandus, resultaate ja probleeme“ väinatolli-registri suurt väärtust Läänemerekaubanduse uurimisel, osutas aga ka neile puudustele, mis sellele allikale omased. A. G. Hassø (Kopenhaagen) ettekandele „Taani riigi-arhiivi tähtsus eesti ja läti ajaloorimisele“ oli kokkuvõttena juurde lisatud.

selles arhiivis leiduvate eesti ja läti ajaloole tähtsate ürikute ja dokumentide nimistu, mis loodetavasti leiab ka kasutamist asjastihuvitatute poolt. Soomlastest esitas I. I. Mik k o l a (Helsingi) kriitilisi „Märkusi Tacituse ‚Germania‘ ja Ptolemaios’e ‚Geographia‘ üle“.

Kongressi puhul oli korraldatud rida näitusi: arhivaalide näitus Läti, eriti Riia vanema ajaloo kohta, Läti ja osalt Eesti vanemate kaartide ja plaanide näitus, Läti muinaslinnuste näitus ja eriti rikkalik Vana-Riia näitus. Et näituste külastamiseks ettekannete jms. ülekoormatud kongressil ei olnud aga aega ette nähtud, siis leidsid need suurt vaeva ja kulusid nõudvad huvitavad üritused kahjeks liiga vähe külastamist.

Kongressitöö vahelduks oli korraldatud kaks ekskursiooni. Esimene neist oli korraldatud Vidzeme orduaegsete linnustega tutvumiseks. Teine ekskursioon oli korraldatud Kurzemesse ja Zemgalesse. Ekskursioonidel äratasid üldist imetlust mitte ainult nende hea korraldus, vaid ka võõrastevastuvõtmise oskus ja tahe, mis avaldusid peaaegu kõigil peatustel rahvariietes kooride ettekannetes, kõnedes ja *last not least* ka pidusöökideks kujunevates lõuna- ja õhtusöökides Volmaris, Siguldas, Talsis ja Miitavis.

Kongressi puhul oli üllitatud ka arvukas kogu teoseid, mida kingitusena annetati osavõtjatele. Neist tuleb esmajoones nimetada Läti ajaloo allikate I ja II, 1 köidet. Esimene köide sisaldas eeskujulikult väljaantud kogu dokumente „Pēterburgas Avizes!“ kohta. Suurt hoolt ja palju täpset tööd osutab ka A. Švābe toimetatud II köite I osa, mis sisaldab allikaid 1237. aastani. Teose puhul tekib aga kahtlus, kuivõrra otstarbekohane on allikpublikatsiooni mahutada katkendeid kroonikast. Pealegi ei olnud väljaandjal läbiviidav põhimõte: piirduda ainult lätlasi käsitlevate katkenditega. Nii on teoses näit. katkend Läti Henrikust, mis kirjeldab saarlaste lahingut Visby juures 1203. a. Muudest töödest nimetame veel: 1) Läti Riigiarhiivi nimistut, mis sisaldab selle arhiivi fondide loendit; 2) luksuslikku Vana-Riia albumit, milles reprodutseeritud 151 samanimelisel näitusel väljapandud maali, gravüüri, plaani jm., 3) luksuslikult väljaantud albumit Läti muistse kultuuri kohta; 4) surnud Riia linnaraamatukogu juhataja N. Buschi veidi segaselt kirjutatud ülevaadet selle raamatukogu ajaloo ja seal leiduvate vanemate raamatute kohta; 5) Läti ajaloo instituudi ajakirja 1, 2 jmt.

Kokkuvõttes eelmist ei olnud käesolev kongress uue algatusena vaba puudustest ja ta ei kujunenud ka oma uudis seisukohtadega vaimupühaks, nagu on väidetud suurte rahvusvaheliste kongresside kohta. Kõige selle juures ei saa aga salata vajadust seda liiki kongresside järele ja tuleb vaid loota, et Balti ajaloolaste kongressi saatus kujuneb paremaks kui ta eelkäija muinasteadlaste kongressi oma, millel kindlaksmääratud järgmise kongressi tähtpäevast möödunud juba aastaid, ilma et kongressi ennast oleks suudetud korraldadaagi.

Kuna kongressi jooksul selgus, et ühelgi maal ei olnud volitusi järgmise kongressi korraldamist enda peale võtta, siis otsustati lõppistungil esialgu see küsimus järgmiselt: kongress korraldatakse 1941. a. Rootsis ja selle kongressi peasekretäriks on prof. N. A h n l u n d. Küsimuse lõplik otsustamine toimub järgmisel aastal Zürichis peetaval rahvusvahelisel ajaloolaste kongressil.

Lõpuks peab kahetsusega konstateerima, et käesolev kongress ei olnud vaba viimasel ajal meie suhtlemisel lätlastega tavalistest mõningaist vahejuhtumist.

J. Madisson.

Haridusministeeriumi pedagoogiline ajakiri

EESTI KOOL

ilmub ka 1938. a. 10 korda aastas, iga kuu üks vihik, välja arvatud juuni- ja juulikuu. Iga vihik sisaldab vähemalt 64 lehekülge kirjutisi ja pilte.

„EESTI KOOLI“ ülesandeks on käsitleda ja selgitada küsimusi pedagoogika, psühholoogia, didaktika, metoodika, rahvusliku, kõlbla ja usulise kasvatuse, koolitervishoiu, kutsehariduse, kirjanduse, kunsti, vabahariduse ja lastehoolekande, noorsoo organiseerimise ning teistelt õppe- ja kasvatusaladelt. Samuti avaldatakse „EESTI KOOLIS“ kirjutisi üldkultuuriliste küsimuste kohta, kui ka ilmunud raamatute arvustusi ja teateid hariduselust meil ja mujal.

„EESTI KOOLI“ toimetusse kuuluvad vastutav toimetaja V. Päts, toimetuse liikmed: J. Aavik, J. Grüntal, O. J. Kiisel, A. Kurvits ning E. Terasmäe ja tegev toimetaja G. Olik.

Toimetuse asukoht on Haridusministeeriumis, tuba nr. 20, telefon 476-65 (Tallinn, Tõnismägi 11).

Tellimishind on aastas 3 krooni, poolaastas 1 kr. 50 senti, välismaale 4 kr. aastas.

Tellimisi võtab vastu toimetuse ja iga postiasutis. Peale selle võib tellimisraha maksta „EESTI KOOLI“ posti jooksvale arvele nr. 433. Üksikuid vihikuid hinnaga 40 senti eks. võib saada toimetusest, „Päevalehe“, „Rahvaülikooli“, „Kooli Kooperatiivi“ ja „Töökooli“ raamatukauplustest Tallinnas, Akadeemilisest Kooperatiivist Tartus ja „Õpistust“ Viljandis.

Kuulutuste hind: kaante esimene sisekülj 40 kr., teised kaanteküljed 35 kr., erilehekülj 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr. Lehekülje suurus: 17×25 cm.

„EESTI KOOL“ saadetakse kõigile õppeasutisile.

Igale raamatukogule

on väärtuslikuks lisandiks meie kirjastusel ilmunud ajaloolised väärtteosed.

Eesti majandusajalugu I.

Toimetanud: Dr. H. Sepp (peatoimetaja), O. Liiv, J. Vasar.
548 lk. Hind 12 kr.

Esmakordselt antakse selles teoses ülevaade Eesti majanduslikust arengust kuni XIX sajandi teise pooleni. Teos on ühtlasi käsiraamatuks kõigile majandusajaloo õppijaile ülikoolis.

H. Sepp, Stephan Bathory ja Gustav Adolphi Pihkva-vastased operatsioonid.

25 lk. Hind 65 senti.

Arhiivinduse käsiraamat.

Toimetanud O. Liiv. I osa, 164 lk. Hind 2 kr. 90 senti.
II „ 235 lk. Hind 3 kr.

Arhiivinõukogu poolt praktiliseks käsitlemiseks soovitatud teos, mis on leidnud väga avarat kasutamist.

P. Põld, Eesti kooli ajalugu.

164 lk. Hind 3 kr. 75 senti.

Ainuke seni meil ilmunud eesti kooli ajalugu.

A. Piip, Tormine aasta.

400 lk. Hind 8 kr.

H. Moora, Die Vorzeit Estlands.

90 lk. Hind 2 kr. 20 senti.

H. Kruus, Grundriss der Geschichte des estnischen Volkes.

247 lk. Hind 4 kr.

J. Uluots, Grundzüge der Agrargeschichte Estlands.

228 lk. Hind 4 kr.

Die Verträge der Esten mit den Fremden im XIII Jahrhundert.

58 lk. Hind 1 kr. 50 senti.

R. Paris, L'art estonien.

70 lk. kriittahvlitega. Hind 3 kr. 50 senti.

O. Loorits, Estnische Volksdichtung und Mythologie.

108 lk. Hind 1 kr. 50 senti.

E. Arro, Geschichte der estnischen Musik I.

206 lk. Hind 4 kr.

Ü. Viirabs, Die Rosensche Deklaration vom Jahre 1739.

121+95 lk. Hind 4 kr. 50 senti.

Akadeemilise Kooperatiivi kirjastus

Tartu, Ülikooli tän. 15, tel. 63.